

FRYMA

...që të shohim pakëz ditë - NAIMI

E PËRMUEJSHME LETRARE KULTURORE

7-8

VJETI I.

KORRIK-GUSHT 1944

SHKODËR

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODËR (2018)

F R Y M A
E PËRMUEJSHME LETRARE KULTURORE
DREJTOR PËRGJEGJËS: AV. M. PIPA

PAJTIMET	Drejtimi: Arka Postare N. 9
Shqipni... 20 fr. shq. në vjetë	SHKODER
Jashit... 30 " " " "	Administrata: pranë Zyrës Legale
Pajtimet parapaguhën	Av. Muzafer Pipa,
	Parrace - Shkoder.

Mbrendija:

Av. MUZAFER PIPA: Vetëdije apo krim?	289
Dr. SAMIM: Fjalet dhe nderat	293
Prof. ARSHI PIPA: Bergson: Metafizikë e poezi	299
Ing. ANDREA XEGA: Pasuritë hydro-elektrike të Shqipërisë	308
Av. ZOI XOXÀ: Dy fjalë për një komentari të Procedurës Civile	312
SKENDER ANAMALI: Germimet dhe të gjeturat e fundme arkeologjike në Shqipëri	317
FADIL PODGORICA: Rreth problemit të artit	322
GEMAL DRACINI: N. Helenau	325
AGRON LIBHOVA: Zani i natës	332
PERTEF KRUJA: Prija e Profetit	336
ALI ASLLANI: Kleopatra	337
GASPER PALI: Udhësh në vetnueme	338
IZEF BEBEZIOI: Klabund: Hello	340
M. KHAXHI: Ngjyra të erëta	343
ARS.: Panoramë e lirikës gjermane	344
ALNI: Nderi (nga H. Sundermann)	347
L-L.: Recensime - Të ndryshme	350

*Dotëshkrimet nuk këthehen. Redaksija nuk justifikohet për mos botimin e artikujve.
Artikujt nuk ribotohen pa lejen e Drejtimit.*

Librat që dërgohen në FRYMA, duhet të jenë në dy kopje për recensim.

VËTEDIJE APOR KRM?

Në zemër t'Europës, si kyç i Adriatikut, Shqipëria shtet ndërballkanas, fatalisht dihet se gjindet shumë mbrapa nga shtetet e tjerë perendimorë. E pra, duhet t'ishte shtet model Shqipëria e jonë, mbasi nuk i mungojnë influencat natyrore e mundësit ekonomike për riformimin e vendit, si edhe lëvizja intelektuale sidomos e 30 vjetëve të fundit për m'e mëkambë nivelin e jetës e të kulturës dhe me përfutë kështu Shqipëri të vërtetë e të mirë me Shqiptarë të denjë e të lirë.

Gjinden asish që thonë se Shqipëria asht një Zvicër e dytë! Të tjerë kan guxim të shprehen se Shqipëria-Abisinija! Njena dhe as tjetra, por një mediokritet. Dhe mediokriteti asht i përzikshëm. Nuk asht nevoja të na sugjerojnë të tjerët se kemi një mbrapa. E pohojmë edhe na vetë këtë të vërtetë t'idhët, por nuk dijmë a por hezitojmë t'a shërojmë këtë plagë. Thuhet: Përgjegësia e kësaj fatkeqësie i përplasat politikës së jashtëme dhe taji bije kështu ndër anmiqt shekullorë Turq e Sllavë, Latinë e Neolatinë. Në këtë mënyrë kujtojmë se justifikohemi dhe, numërojmë prap në vend.

Por fajin e kemi na vetë. Përgjegjësi për vendin, asht jo katundari e malësori por kryesisht qytetari e qytetarja, borxhë sikurse tregtari, industrial e profesionisti i pandërgjegjshëm që mendojnë kapitale në kurriz të popullit e në dëm të shtetit. Përgjegjës gjithashtu asht funksionari i naltë i shtetit, nuk dom m'punueme ndërgjegje e vullnet por, me spekuluar e me bashkëpunuar me të parët.

Kjo asht e vërtetë e thënë në këtë vëllim mbrapa shtetit.

Liri kerkuem e liri jo të këmbës, por, ndërgjegje personale e kolektive nuk patme kurrë. Nuk u edukue kurrë me popull. Nuk muer kurr frymë si duhet por e dështu beun e aganë dhe e dështit autoritetin jo leal por moral të shtetit. E mendoj mbetme mbrapa.

Porsi një fatkeqësi e një fortune që me tym e pluhun, e shi e breshen me m'u velli të mbycës së gjithshka gjën përpara në fushë të lirisë tue lënë të parat tui llomin e skutilliqave, ashtu kohët e rrymat politike të kalenës por të paharrueme, vuene përpara shumë figura e pa shtruen tamen vendit t'onë tue heqë e zaven-dëse personalitete të mbrëmijës: ministra e deputeta, këshilltarë e komisera të naltë, general e komandanta, profesora e akademista

politikaj por, ... kushedi, në bazë të së drejtës së trashigimisë e të parimeve spekulative, mbetën po-aty pasardhësit e po-atyne zot-nive të shquem!

Dhe kështu vazhdoi me triumfue politika e egoistave, e dall-kaukve, e dallavraxhive e të tillve që e ndreqen vedin dhe nuk deshten m'e përdorë kapitalin e tyne landuer e menduer për të mirën e përbashkët. Në çdo kohë dhe në çdo rasë, veprimet inkoshiente të nëpunsave e funksionarëve të naltë të shtetit dhe, në kohë turbullimi e luftash, krimet e tregtarve dhe t'industrialve shpirtë-ultë, nuk e lanë me marrë frymë kët popull dhe nuk dhanë mundësi me ba asedhe nji hap përpamimi të vërtetë.

Për me formue bindje rreth gjendjes s'onë të statu quo-s, rreth apathisë, indiferentizmit e pasivitetit për të gjitha punët e detyrat e qytetarve përgjegjësa, na vjen me pyetë: Cili qe deri tash ay minister që së pakut vunë vetëm nji gur në themelin e këtj tempulli që po ndërtohet me gjakun e djersen e popullit? Ku janë veprat dokumentare e monumentare të këtyne prijsave e dirigjuesave të masave, përveç pallatave e çifligjeve private nëpër Tiranë, Romë e gjetkë?

Janë këto pyetje të thjeshta e spontane që sot përgjegen e tyne e pret me kërshtëri gjithkushi. Dhe përgjegje nuk vjen, pse problemi paska në vefvëdi shumë mistere!

Mistere e jo mistere, por Shqiptari ndërkaq asht zgjue dhe nuk han bar: Ay i ka kuptue mirë ngjarjet e jetës së mbrendshme dhe të jashtme dhe e ka kostatue bukur fort veprimtarinë e autoriteve dhe të dikastereve nga të cillat mëvaret. Din populli dhe kupton gjithshka.

Din b. f. së Arsimit, qysh mbas vj. 1934 dhë shenje dobësisjet e shkatërrimit. Rrëshqiti mbropa. Shënojmë për titull kronake se, kur ministri i asaj kohe i pat parashtue parlamentit nji projekt-ligjë shkollore, përgjegjja skandaloze e nji deputetit personalitet qe kjo: «Shkëlqesë, ç'i doni gjithato shkolle në vëndin t'anë; neve kemi nevojë për bujgër; ky millet është bile më tepër bari»! Le të mos harrohet pra edhe qarkoreja e atij ministrit të kohës s'Italjanëve që i detyronte profesorat dhe u imponohet atyne me krye akte spiunazi kundra xansave! Le të kujtohen edhe shumë e shumë të tjera të të tjerve. Populli përditë ankohet edhe për shkollat e mesme tregtare, normale e industriale që u mbyllën pandonji arsye për m'i lanë vend, ndoshta për oportunitet politik e jo për nevojë, hapjes së shkollave gjysmë-zyrtare. Dhe ndërta ndollshin këto ndër qytete, nëpër katunde ku fëmijit ishin të djegun për shkrim e këndim, jo vetëm që nuk hapeshin shkolla të reja si mbas projektit të caktuem, por suprimoheshin e mbylleshin edhe disa prej atyne shumë të domosdoshme e të nevojshme për ato vende. Këto e të tjera banë për arsim ministrat që kaluen.

Do *Ekonomija* me industri e me tregti dhe me gjith komisarate të naltë, ç'fryt i dha këtj vendi? Pak o aspak! Le t'a gjykojë vetë populli, mbasi gjithkushi asht në dijeni të gjithshkakafes. Na këtu shënojmë se inisiativa private për qëllime private, përfitoi nga rastet e ndryshme, por shteti si shtet nuk bani asgjë të dukëshme në dobi të popullit, me gjith konditat e favorshme natyrorë. U banë shpesh tentativa për reformen agrare; u formuluen projekte e ligja, por kurr ato, çuditërisht nuk u zbatuen. E sot, bujku i varfën si nga hera e punon token me pormenden e druajtë prrallorë të katragjyshtit shekullor!

Nuk kemi kanalizime nga të cillat të përfitojshim qinda-mija hektarësh tokë e të shpëtojshim për çdo vjetë ndoshta jetën e qinda banorve e të mija bagtve nga innondatat e lumejve irruenta. Nuk kemi nji energji elektrike nga këto lumej me gjithse pasunit hydro-elektrike të vendit t'anë janë jashtëzakonisht të mjafta për ne. Dhe nuk kemi shumë të tjera. Kemi vetëm tregtarë që, në fushen e tregtis spekulative kan tregue aktivitet kondrabanistik të mbrekullueshem në misionin e tyne; por që nuk i kan sjellë asedhe ma të vogëlen dobi popullit e vendit.

Tue vezhguë rezultatet e deritashme, na epet me pyetë: Ç'bani deri tash *Botoreja*? Formuloi projekte e sistemoi planin apor goditi rruga e ndërtoi ura e pallate? Përgjegjja asht natyrisht negative: Asgja.

Për ç'farë reforme kodifikimi u orvat *Drejtoria*? Ç'ligja të reja dekretoi përveç atyne të vjetrave? Ku asht *Legjislacia* juridike e jona e ku janë revistat e duhuna të këtj lloji?

Ku asht vepra e *Drejtoris së Shëndetës*? Ku janë sanatorimet o së pakut spitalet e komplektueme me mjete dhe vegla për katore? Ku asht lufta kundra tuberkulozit, sifilitit e malarjes që janë përhapë aq shumë në kët vend?

Ku asht rezultati i punës së *Institutit të naltë për studime*; ku asht harti e muzika e jonë; ku janë *bibliotekat e muzeumet*; ku asht *kultura popullore*? Ku është fund, ka androi deri tash liria personale: ajo e fjalës dhe e shtypit? Ndoshta ndër burgje, ndër internime, ndër persektime?

Po të bahet për qoftë përptas diagnoza e të gjitha këtyne veprimeve dhe për të përgjegjësit pa-pasurit dhe pa-frigë pyetjeve të sipërme, problemi që para ishte ndër zgjidhet vetvetiut dhe rezultot të dafajtoit të gjithat intelektualë që nuk ishin intelektualë por matrapazë në funksion apor në misionin e detyrave që u ishin besue. Dhe senka e matrapaza, asish që harruen shpesh se ishin Shqiptarë, që braktisën anën pozitive të mendësis e të karakterit të tyne, që u lanë me i rrokë me pasion bastardhimet

e importueme nga të huejt bastardha, qenë ata zotnij të shquem pra dhe shkëlqesa qi, bashkë me *buono-t* e famshme të mallnave shitën turpësisht edhe vendin, familjen dhe shtetin. E në proporcion me numrin e intelektualve të vendit dhe në relacion me funksionin e tyre, bashkë me tregtarët kapitalista rezultojn gjithashtu të jenë përgjegjësa, të gjithë ata qi tue pasë mundësin me dhanë kontributin e tyre të domosdoshëm umanitar për popullin kolektivitet e për shtetin entitet, kan qenë jo vetëm indiferenta dhe pasivë, por shpesh dhe anmiq të vërtetë të vendit t'onë.

Dhe po t'i studjojmë pakëz këta tipa për karakter, nder e burri të tyre si mbas temperamentit e zakonit Shqiptar, do të shohim se këto cillsi të dallueme ata i kan bjerre krejtësisht për me i lëshue vendin pikpamjeve moderne jo aq të shëndosha e të qindrueshme se sa të plogëta e oportuniste. Në vend të mësimave të urta e të qytetnimit të vërtetë, ata kan importue fundëri zakonesh të klasave të degenerueme, të cillat tue i fuzionue me ato t'onat, të mira e të këqija, kan shkaktue prishjen e racës thjesht Shqiptare. Ata, u janë shmangë percepteve dhe parimeve të kanunit të Lek Dukagjinit, të zakoneve të mira e të nderhme qi të parë na lanë trashigim. Pra, kan kopjue negativitetin e popujve jash-tëballkanas. Shkurt: janë bastardhues jo vetëm shpirtnisht por edhe fizikisht. Gjinden asish qi nuk i u ban aspak përshty me genjue, me vjedhë, m'e pre në besë mikun; asish njerz të naltë (sic) qi, po t'u shkojë tymi i tyre drejtë, thonë: «të rroposet bota për mua!»

Janë të pandërgjegjshëm ata qi mendonjnë e veprojnë në këtë mënyrë. Janë kriminelat të tillë qi mundohen t'i a marrin frymen popullit dhe, t'a fusin shpejtazi në greminë Shtetin.

Dihet se të gjithë kemi të drejtë, por edhe detyra. Detyrat përpara të drejtave. Jo me jetue hipokritisht, jo si parasita. Kontributi qi secilli do t'i api këtij vendi, duhet të jetë i vetëdijshëm. Vetëm kështu shërohen plagët t'ona.

Dhe barka, duhet me pasë jo vetëm motor të fortë, por edhe kapidana të zot e të sakrifcës. Përndryshe, ajo do të mbytet me gjithë njerz qi ka mbrenda.

Av. Muzafër PIPA

FJALËT DHE IDERAT

(Risedime rreth Shtypit t'onë)

Mentari dhe shkrimtari Engles Disraeli thotë: «Njerzit dredhoen më tepër me fjalë se sa me mendime!». Kur qëndronj përpara ndonjë biblioteke të mbushur me libra, gjithmonë më kujtohen fjalët e sipërme. Më zë kërshëria e një nënpunsi të Statistikës dhe filloj të mërmëroj në vet-velte: Po t'ishte e mundur që të nemëroheshin të gjitha këto fjalë, që mbushin faqet e vëllimeve, e që kapërcejnë miljonat e mijardat, a mund të formoheshin një zinxhir i gjatë sa që të mbështillesh mezi i tëmshtit të dhent?

Me të vërtetë, fjalët e përdorura e të shkruara janë aq të shumta, sa që njeriu mbelet i habitur. Të gjithë njerzit kanë folur, janë duke folur edhe do të flasin; ashtu sikur shumë njerës kanë shkruar, janë duke shkruar dhe do të shkruajnë... Por vallë thelbi i gjithë kësaj morije fjalësh, cili ka qenë dhe cili do të jetë? Nga kjo pikëpamje, bashkuar me prizmin e Disraelit, në qoftë se dëshirojmë t'i hedhim një vështrim problemat të fjalëve të iderave, nga përgjegjia besoj se nuk do të mbetemi shumë të kënaqur. Me të vërtetë, turma e njerzve — ai elementi kollos edhe amor — ende sot dirigjohet me për nga FJALËT se sa nga IDERAT!

Një pakicë e vogël mentarësh dhe shkrimtarësh përpigjen të hapin dyerët madhështore të një pallati të shkëlqyer, ku janë struktur mendimet, ndjenjat dhe fjalët. Por për fat të keq, këto në mes të këtyre klasave elite gjahen disa shkrimtarë e mentarë, që meren më tepër me fjalë se sa me iderat, të cilat në mes të tyre gjenden asisoj që e përcëtojnë në këmbënguljen fjalën përmbi idenë... Pastaj kemi dhe një grup tjetër që e luftojnë kryekëput fjalën edhe shfaqet e saj rustike, duke mbrojtur pa kushte mendimin mbi të gjitha.

Por na besojmë se në mes të fjalëve dhe të iderave ka një lidhje të ngushtë, sepse një idë nuk mund të spjegohet pa fjalë edhe sepse një fjalë nuk mund të krihet pa idë... Këto janë dy paralele, ashtu si lumet që rrjedh prej fillimit deri në fund pranë njëri tjetrit. A mund të parë t'rohet një pemë pa degë, një pranverë pa blle, një vjetër pa vjetër Jo... Ja pra, kështu është edhe çështja në politikë shqiptare e mendor. Fjalët dhe iderat, në këtë kështjell, duhen të blesishi me njëra tjetrën, si dy lëndë ndërtimi, për të siguruar mbrehjen e botës së brëndëshme të njeriut. Një trup lakurig, në ditët e sotëshme të shoqëris s'onë,

nuk i bënë një përshlytje të qytetëruar; por edhe një palë pelka, pa një trup nuk paraqet veçse një hije të zbrastë, një figurë të vdekur... Ashtu janë edhe fjalët pa mendim ose mendimet pa fjalë! Mardëhanjet e fjalëve dhe iderave janë shumë të ngushta, prandaj nuk është e drejtë dilema, që paraqitet shpesh herë ndër ne: «fjalët ose iderat!» Si mbas mendimit t'one modest, do t'ishte më adapt parimi: fjalët edhe iderat!

Ndër kohët e fundit, disa nga botonjësit t'anë, duke shfrytëzuar këto dobësira ose fuqira të turmës Shqiptare, kanë dëjtur të spekulojnë arën e mendjes dhe të shpirtit. Por për një kohë të shkurtër... Disa nga ata shfrytëzojnë fjalën përpara ides. Botojnë e mburen me disa vepra gjysmake, faqe e të cilave mund të quhet pa frikë gabimi: Hamall fjalësh! Këta editorë të kultivuar (!) dhe këto shtëpija botonjëse kryelarte (!), besojnë se fillojnë një autoritet dhe një të drejtë me sasin e librave, që mund të shesin edhe me shumën e të hollave që mund të mbushin sirtarin e tyre... Por sa gabim! Sa vepra të tjera, që nuk pranojnë prej zotrinjve të tyre, ose nuk qarkullojnë në vitrinat, mund të kenë vlera të vërteta... Por këto fryte shpirtërore e mendore që sot përbuzen, disa herë mund të kenë një thurje të brëndëshme aq të këndshme dhe aq të bukur, sa që me kalimin e kohës mund të kapërcëjnë të gjitha pengesat dhe në duart e brezave të ardhshëm, mund të ngjallen me një ngadhnë të çuditshëm! Historia e kulturës njerzore na vërteton se kemi vepra të socme, që vdesin shpejt në të nesërmen, por që kemi edhe t'atilla jo të socme, që ngjallen në të ardhmen. Bile për çudi fati i shumë veprave të mëdha, shpesh herë ka qënë një lindje para-kohë; që ka shkakuar shpesh herë vuajtje e mjerime për krijonjësin.

Wagneri, Muzicistat Italianë në fillim nuk e kuptonin dhe habiteshin me Verdin, i cili e çmonte në tëpërmirë kolegun e tij. Një ditë disa kurjoza e pyetën Verdin dhe kërkuan shpjegime mbi këtë kontrast me opinionin publik. Zheniu i hollë i metodave Italiane dhe këtë përgjigje:

— Ai shkruan për ne, na shkruajmë për ju!..

Kaq e rëndë dhe kaq delikate është misjoni i shtëpijeve botonjëse, i editorëve tregëtarë, që gëzojnë të pranohet me lavdërime të tepërta ose të refuzojnë me përbuzje të ashpërta veprat e ndryshme. Ata, në të filla raste — po që se dëshirojnë jo lozin rolin e një gjykatësi të vërtetë shpirtëror e mendor — përpara çdo gjëje, në ndërgjegjen e tyre, duhet të sigurojnë jo vetëm pjekurin e kulturës, ekuilibrin e ndërgjegjes, por duhet edhe të shëkojnë lëvizjen e barometrit të përparimit kulturor, veçanërisht drejtimit në të arthmen të lëvizjes së brëndëshme të kombit... Në këtë mënyrë shpiegohet dhe dobësia e disa kritikave me sil foshnjërie, miqësor ose me një zell të çuditshëm të thasetheme-

ve të grave grindavece. Këta mund të ndikojnë si udhëheqës të këqij që do na çojnë drejtë fjalës së thate, ose do na shtërngojnë të bëjmë në monotonin e mendimeve duke harruar marrëdhënjet e holla në mes të këtyre burimeve dhe shprehjeve shpirtërore. E veçanërisht më të rrezikshëm janë ata botonjëset, ose ashtu të quajtur kritikë që mbi çdo gjë marrin parasysh titlin duke kënduar këngën gënjështare të një të shënjtit djallzor!..

★

Prej epokave të ndryshme, njerzimi anoji disa herë nga fjalët e disa herë nga iderat. Por mbas luftës botnore, për fat të keq, bota shpirtërore shënoi një epokë mjaftë të ulët, ku dualen në qarkullim me shumicë vepra, por me vlerë të pakët, që me të vërtetë meritonin titullin: Hamall fjalësh! Librat që sundojnë të gjitha vitrinat e bibliotekat ishin në ndikimin e kushteve negative të luftës. Me shtimin e botimeve, u ngrit edhe barometri i konkurrencës së shpërthimit, të fitimit, të cilat si rrjedhje kanë shkakuar një rënie shpirtërore e mendor. Prap nga ky shkak u kundrua një shtërngesë tek shkrimtarët për origjinalitetin... Çdo pentar e menlar, me pahirë përpjesh të dukesh e të mbahesh në këtë lum të tmerrshëm të shën, edhe kështu shumë penda muarën rrugën e artificialitetit shkollor e kulturës, të mendjes e të shpirtit — si mbas parimeve të a — duhesh të lëvroheshin me sisteme të ra, origjinale, kur me miliona e mijlinda njërës që kishin jetuar para nesh të mos e kishin pasur aftësin t'one. Ryma politike e sociale e arruan më tepër në të gjitha degat e artit edhe e shtuan artificialitetin. Por njeriu i turmës vazhdon të jetonte në normën e natës, vazhonte të lente, të vdiste, të dashuron të sante, të shkurton ditë të urrënte dhe i vetmi ndryshim që kishte fituar ishte braktëti i maqines! Kështu shpiegohet degjenerimi i shpirtit të shpirtshëm dhe sundimi i fjalës mbi idetë, të dyshim i krimi i ngles Disraeli, po të ngjallësh, do na t'ishte një më drejtë: Në këtë kohë njerziti nuk drejtohet më tepër në fjalë sesa mbi vlerat; por vetëm e vetëm me fjalat.

Me gjithë këto vëzhgime të hollura, dhe të shënojmë me një herë se bota kulturëre mbas luftës botnore ka bërë edhe përparime, janë krijuar vepra të tjera që na dyshim u afrohen veprave klasike. Shkollat e rymave e ndryshme artistike, si p. sh. empresjonizmi i empresjonizmi — d'izmi — Turizmi — futurizmi — dadazmi — rrejtizmi — t'ara nuk kanë kaluar pa nonjë shënjë dhe nuk u lënë diçka nga bota e lënë gjurma në fytyrën e artit njerzitor. Disa art u nga këto shkollat e rymave moderne kanë ngritur në shpirt disa shije të reja, vëzhgime origjinale që nuk haseshin në veprat e vjetra. Këto me të vërtetë ishin disa frymëzime të holla që shkriheshin në bardhësin e zëmërës

BIBLIOTEKA E PAFRËSIA

dhe dridheshin në botën e kallërtë të shpirtit. Por kaq... Për fat të keq kanë qënë tepër të pakta, edhe kurr nuk mbrijtën të kenë atë sundim të përjetshëm të veprave klasike.

★

Duke marrë parasysh degjenerimin e botimeve, dhe radhimin e veprave me vlerë mbas luftës botërore u ngjall një lëvizje kundërshtare në disa kombe, sa që mbrijtën të marrin masa disiplinore shtetërore kundrejt lëvizjeve artistike. Këta të fundit përpeshin të këtheshin përsëri në dëlirin e fisnikërin e arteve të vjetra, edhe urrejin kryekëput origjinalitetin modern. Këtë e pranonin si një patologji shpirtërore, p. sh. Gjermania, në këto vitet e fundit hapin një në dëlirin e fisnikërin e arteve çllojësuar (Entartete-Kunst). Mbasi e pamë fizionomin e përgjithshme, me një vëzhgim fluturimthi mbi botën artistike dhe letrare, mund të këthenim përsëri në jetën t'onë.

Siç dihet na ende jemi në fillimin e udhës, edhe të gjitha këto probleme që përmendëm sipër, na interesojnë fare pak. Kemi disa intelektualë, shkrimtarë e mentarë që nguten, entuziazohen për probleme të reja të botës prërdimore dhe me një zell të çuditshëm përpigjen t'a fusin, t'a nderlikojnë botën t'onë virgjine. Por turmat t'ona ende nuk e kanë mbrijtur as shkallen fillestare, të qytetëritimit perendimor dhe ende janë në mëkëmbje e sipër; kështu që s'ka se si të interesohen me lëvizjet moderne mendore ose artistike. Problemi kulturor Shqiptar, në pjesën dërmëse, për fat të keq ende gjendet në fushat e ulta, për vetëtim mund të merret vetëm fakti se turma e jonë e soçme 80-90% është analfabete... Shkrimtarët e mentarët që para kohës na sjellin disa problema të huaja do të ishtë shumë më mirë të zbritnin pshë duke lënë tonin eks katedral dhe duke socializuar me punëtarë e turmave.

Po me këto fjalë nuk kemi aspak nderment që të mbrojmë tezen e disa konservatorëve të verbët, që me këmbëngulje insistojnë në ruajtjen e shijeve dhe mendimeve të vjetra, d. m. th. nga shkrimtari e poeti kërkojnë gjithmonë të këndojnë: barium, fyellin, malet kreshnike, trimin shtat-hedhur, vajzën pranë kroit, tmyin edhe barotin; dhe ku të di një disa subjekte të vjetra e të shrytëzuar, prej shumë shkrimtarësh.

E kuptojmë fare mirë se jemi duke ratur një problem mjaft delikat sepse kjo çështje ka lidhje të ngushtë me drejtimin, me perprimin estetik të Kombit Shqiptar. Disa thonë se duhet të mbelemi edhe për një epokë në rafshin pastoral duke vazhduar në lëvrimin e burimeve folkloristike; por disa të tjerë pretendojnë se duhet me çdo kusht të përparojmë dhe duhet të fillojmë të importojmë disa shije e idera të reja, të holla e të larta nga bota e jashtëme; në mënyrë që të mbrijmë e t'a skalimis shpirtin Shqip-

tar me drita të reja. Vetëm në këtë mënyrë mund të mbrijmë në fisnikërimin e shpirtit, sa që një ditë edhe Shqiptari të jet në gjendje të shijojë e të ndjejë si një frances, si një Engles, si një Rus ase si një Gjerman...

Dilema, çasti dhe kryqëzimi i rrugës na paraqitet mjaft e vështirë sepse mund të bëjmë gabime në të dy drejtimet. Por pa dylum rruga e mesme është ajo më e drejta. Mendja, prova dhe natyra këtë na e urdhënon! Prandaj nuk duhet të jemi fanatikë, dhe nuk duhet të mbyllemi fare në kështjellën t'onë shpirtërore, por njëkohësisht nuk duhet të jemi dhe aq zëmërgjërë, liberalë, sa që të bëjmë në dorën e imitashjonit ose kopjimit duke humbur tarr vijat kryesore të fytyrës s'onë Shqiptare... Kështu kritikë i vertetë Shqiptar duhet të vërë gjishtin në tëmbël e të mendojë mirë kur të kritikojë ose të lavdërojë vepra të ndryshme.

Nga bota estetike e jashtëme, tashti për tashti na mund të fillojmë pjesën teknike, mjeshhtërin e punës e sidomos frymën kolektive. Këto ndër ne — si një komb i ri — na mungojnë. Individualizmi duhet të luftohet, sepse është në kundërshtim me jetën shoqërore dhe veçanërisht me doktrinën shoqërore të shekullit XX. Një Artist që jeton në një turmë duhet të ndjej, të dojë t'ankohet e të shprehet në mënyrë fisnike për gjendjen e tij kolektiviteti. Në suksesin e bujshëm të pakundërshtueshëm të Fan Nolit t'onë, pa dyshim rolin kryesor e ka luajtur thekshi që ka ditur të zgjedhë ashtu siç duhet. P. sh. Hamlet, Makbeti, Don Kishoti, Homar Khajami e veçanërisht Armiku i Popullit janë disa vepra botërore me subjekte nderkombëtare dhe në të frymë shoqërore njerzore që kanë një stil rëmbënjës, një theks të zëmërgjërë që apelojnë në mënyrë më të shkëlqyeshme e më të larta mendime kryengritje dhe proteste të shoqërisë kundrejt fuqive despotike dhe absolute. Fan Noli pa dyshim është një artist i natës, i vetëm se shkruan bukur gjëhen shqipe, por na duket më tërëse se pse e ndjen dëgja hyjnore që i nëntësor se afërmi burmës.

Mbas këndej pa dyshim po të vijë edhe një epokë tjetër, ku do të filloj të kërkoj nga shijet t'andime dhe ndjenjat e reja nga bota e qytetërore, të qoftë e pranonim se turma shqiptare është baza e jetës onë edhe në kjo turmë për fat të keq, gjendet shumë mbrapa shoqeve të tjera; duhet që kretë të bota artistike shqiptare pënda pënda, dallën dhe interpretimin dramatik t'a kethejë në këtë drejtim, në mënyrë që të mëkambet edhe të lumturohet se me shpirtë kjo më e amorfe.

Në besojmë se arti na është për art, por ka edhe një funksion shoqëror, bota e funksionit shumë me rëndësi, sepse lidhet ngushtësisht me botën e gjendshme, edhe të gjithë kombet, që nuk e kanë detyruar botën e brëndëshme të tyre, nuk mund të përparojnë në një lloj tjetër. Edhe në një fazë të këllitë fillestare, besojmë se mendimi duhet të preferohet deri

diku përpara fjalës. Mbasi të brumosim dhe të thurim, botën e brëndësime t'onën, idet e bukura, mbasandaj do të vijë edhe në parajsën e fjalëve, që nuk janë tjetër veç se si lulet kundërmonjëse, që jetojnë vetëm në stinën pranverore, na sigurojnë një shije të hollë, një ndjenjë si retë, por që në thelbin nuk e kanë atë përqëndrimin e faravet, që na mbajnë të gjallë e në këmbë përgjithmonë. Dhe kur do të arrijmë të bashkojmë ngjyrat e kopsheve me frytën e arave, kultura e jonë mendore dhe shpirtërore do të hyjë në fazat e para të pjekurisë së sajë.

Dr. SAMIM

Shum mendojnë se asht e nevojshme për historianin me pasë preferenca, «idena kryesore», konceptione mja t'epira. Kjo, thohet, i jep veprës ma jetë e ma lërhjelje, asht si krypa që goditë pashijen e fakteve. Me mendue kështu, don me thanë me u garbue fort mbi natyrën e historisë. Ajo nuk asht një art, ajo asht një shkencë e pastër. Ajo nuk bahet tue fregue me lezet ose tue bisedue me thellsi. Ajo bahet, si çdo shkencë tjetër, tue konstataue faktet, tue i analize, tue i krahasue, tue u shënuë lidhjet. Mundet pa dyshim që një farë filozofije të dali nga kjo histori shkencore; por duhet që ajo të dali natyrisht, vetvetiu, gati jashta vullnet të historianit. Aj nuk ka tjetër ambicje veç se me pa mirë faktet e me i luptue me saktësi.

FUSTEL DE COULANGES — Mbi metodën historike

BERGSON: METAFIZIKË E POEZI

Aj që lexon veprat e Bergsonit e sidomos kryeveprën e tij, «Evolucionin Krijues», mbetet i prekur nga shkelqimi i idevet dhe nga pasunija e fëtyrimevet. E aty për aty bindet për filosofin e tij dhe bëhet ndjekës i tij: bëhet «bergsonian». Ndoshta nuk ka pasë filosof në kohat e fundit që të ketë pasë aq ndjekës sa Bergsoni. Bergsonizmi u bë filozofia e kohës: hyr, n'art, hyni në shkencë, hyni deri ndër sallone. Filozofia rallë ka rregjistruë ndonji sukses si ky gjatë gjithë historisë së saj. Mbas botimit të «Evolucionit Krijues», me folë mbi Bergsonin, me ju rretuë konceptet e tij themelore të ngjatjes (durée) dhe të hovit jetik (élan vital), ishte bërë zakoni: ishte bërë modë.

Por e vërteta nuk mund të bëhet modë. Pse moda asht pikërisht e kundërta e së vërtetës: e vërteta asht e amë dhe e kurse moda asht një afekt i kalueshëm i një kontingjencë historike. Ishte pra për të dyshue qysh nga fillimi mbi e aktivitetin e kësaj filozofije. Dhe bergsonizmi kështu pat kohën e vet të suksesit. Si kaloi vala e admirimit të përgjithshëm lindi kritika. Dhe gjeti se magjia e Bergsonit nuk ishte asgjë e vërteta që ai shprehte se sa të mjeshtria për me përkthim e shprehet e iluzionet e përjetëshme njerzore me një arsye të tërëshkëlqishme, të ambël e melodik. Me folë e mos me përfundim me një lloj rrotull tue pretëndue me hy në mes, me trokitë që hy m'atë, të dyert e misterit: që çka bani Bergsoni. Në natën e fundit të jetës së tij ai lëshoi fsheskat e tij të shkëlqishme: «tota vita» se që agimil Por agimi nuk ishte i Bergsonit, me që teli i filozofit që shprehej për një kohë të fuqisë që shpërthoi për do kohë anë e kand qiejt e errësirës me tërësi m'afë diell.

Filozofia asht edhe ajo shumë pak subjektive, sadoqë pretezat e saja janë për me kësë universit objektyv. Dhe ka filozofë që janë ma subjektiv se tjerët, ashtu si ka poetë që janë ma shumë objektivë. Bergsoni është një tip i filozofit subjektiv. Në veprën e tij të fundit «Dy burimet e m'afatit e të fës» tue folë mbi gënjim të madh, ai krahason këtë më muzikantin e madh që pushton shpirtin e njerzuesit me vërsimin e simfonisë së tij. Ky krahasim, të cilin Bergson e përdorë shpesh për me ciluë gënjim, me t'ose m'afatit, asht shumë domethanës. Muzikanti i madh, në mënyrë të vërtetë Bergsoni, e filozofia e tij, simfonija e madhe. Por të kishte jetuë edhe pak Nietzsche, do t'a kishte njoftë sigurisht Bergsonin për vllaun ma të vogël

të Wagner-it. Do t'a kishte quajtur «magjistar t'afër» si atë. Dhe do t'a kishte përbuzë at lloj filozofije estetiko-mistike, si pat përbuzë muzikën e lëngueshme të Wagnerit të mbramë «Parsifal» dhe «Dy burimet e mralit e të fës»: që të dyja kan të njëjtin frymzim mistik.

Qysh prej veprës së tij të parë «Provë mbi të dhanunat e pamjetëshme të vetëdijes» Bergsoni nguli kambë se inteligenca asht gjeometrike, pra jo e përshtatshme për të kuptue shpirtin që asht një rrymë e vazhdueshme rikrijimi. E ma vonë, tue kërkuë gjithnjë rreth shpirtit, aj përkisqi se e vetmja mënyrë njohunore për t'i hy në thelb realitetit psikik ose jetik asht intuïta. Metafizika u-ba kështu gjini me artin. Ky që zhbulimi i madh i Bergsonit. U-ba e vetëdijshme atëherë se problemat e mbledhjet të metafizikës, Zoti, Jeta, Dashunia, Lenda, Shpirti, mund të vendosen edhe si problema arti. Poezija fitoi seriozitet: u-ba rivale e metafizikës dhe tentoi n'anë e vet me zgjidhë të panjohunat e universit. M'anë tjetër u-duk se edhe filozofija erdh e u-ba ma poetike. Mbas Nietzsche-s dhe mas Bergsonit metafizika merr — dhe do të rucë besojmë, gjatë historis — një ngjyrë ma poetike, një kujdes të posaçëm për trajtën. Me ta fillon, shembull po-thuej se i harrem qysh prej Platonit, aj varg filozofesh që janë njëheri edhe poetë, ose: poetë-filozofë.

Influenca e Bergsonit që kështu shumë e madhe n'art. Na nuk mund të përcaktojë këtu sa i detyron. Proust-i (megjith mprojekt e tija të ligjshme për origjinalitet) konceptit bergsonian të ngjatjes; dhe cili asht udhëkryqi ku Valery ndeshet me Bergsonin. Por asht një fakt se poezija frengë u-ba gjithnjë ma e mbarson me metafizikë. Simbolizmi u-ripërtri dhe rrymë të reja, si surrealizmi, dolën në dritë. Supervielle, Elouard, e dishmojnë këtë në mënyrën e tyre. Kritikë letrare të bollë, si Thibaudet, undalën për studime të imta mbi veprën e Bergsonit. Vetë Bergsoni u-provne një herë n'estetikë: prova e tij mbi «Qeshjen» që një sukses. Dhe kështu, bashkë me Schopenhauer e Nietzsche, Bergsoni u-rrëshitue ndër estetët e mbledhjet të shekullit të kaluem.

Schelling e Schopenhauer, e mbas tyre Nietzsche e Bergson, e themeluen fillofin e tyre mbi biologji. U-nisën nga studimi i jetës. Dhe përfunduen n'ekzaltimin e artit. Kjo do të thotë shumë: kjo asht një provë «a posteriori» se arti asht i lidhun ngusht me jetën. Filozofët e shekujvet XVII dhe XVIII, që nga Spinoza e deri te Kanti, undalën të landa fizike. E kurkush prej tyre nuk foli mbi art. Nuk duem me thanë se ata qenë ma pak filozofë për këtë. Por sot që edhe shkencat po sillejt drejt një interpretimi dinamik, gati vitalist, të landës filozofia nuk ka si të mos jetë ajo vetë e drejtue me prej një kriteri që asht ndër shum pika i kundërti i atyne që përdoren ndër shkencat eksperimentale.

Dhe ky kriter asht me fjalë të thjeshta kriteri i krijimit si në fushën e artit. Kur thomi krijim kemi ndër mend at punë të

fuqis shpirtnore që prej të vjetravelet përfiton vazhdimisht të reja, zotësin e transformimit të landës. Me art filloi bota. Ajo fuqi e mshehtë, që na quajmë Zot, përtoi botën nga kaosi si përfiton artisti veprën e vet nga një grumbull i patrajtë lande. Krijim pra jo prej asgjaje: krijim prej diçkahi që nuk kishte kuptim pikrisht pse nuk kishte trajtë. Trajtja asht gjithë misteri i jetës dhe i shpirtit. Mbas teoritë të mëdha fizike moderne (por fillozofia pre-sokratike e kishte intuïtue mija vjetsh ma parë) nuk mund të dyshojmë ma mbi amshimin e landës e mbi rruetjen e saj të qindrueshme. Metafizika e madhe, që nga Platoni e deri ndër ditët tona, ka provue gjithmonë, n'anë të kundërt, se shpirti asht një të shtuem i përhershëm. Kombinimet e landës ndër trajtë të ndryshme, që çka janë krijimet e reja. Dhe këto kombinime, që janë në numër të panjehun, janë pikrisht ato që e pasunojnë botën. Një kombinim i këllitë asht edhe fenomen që na quajmë Shakespeare ose Beethoven. Matematikisht asht një kombinim i thjeshtë elementash të dhanun. efekti i të cilave mund të paraqetohet me njësim afërsisht.

Ktu çohet peshtë indinjata e artistit. E pra ky efekt, thotë aj, e ka shtue kulturën e njerzimit, e ka bërë ma të bukue këtë botë! Po kështu flet edhe Bergsoni, me guxim artisti të jetë! Jeta asht një krijim i vazhdueshëm, nuk ka kurgjë që përfundet: krijimet e mëdha janë triumf mbi determinizëm, janë një që u shpëton verigavet të vijave të përpikta por të ngurta të landës. Bergsoni pati meritën me e shpallë me zë universal këtë «përd» të çdo artisti. Por aj nuk e shprehur me një poezi — shembull të pengshëm i eksperiencës veltjake, si ban artisti — e shprehur me një circimlokucion romancuer, me një cikël poezish me mendim: e shprehur me gjithë ndëtesën e tij metafizike e gaurisht me pyrgun e saj. «Evolucionin krijues».

Do t'u-gabonte shumë aj që t'i merrte konceptin e «Evolucionit krijues» për konceptin e jetës shpirtore. Bergsoni përkshruen në një mënyrë madhe, porë jo ma formacion kurr në një mënyrë precise. Aty ku çohet i pamundur një përkshrim racional i imtë, Bergsoni del gjithë me një autoritet. E ashtu aj flet e flet mbi jetën, rrezon mbi ta një qendër të determinime e finaliste rreth përfundimit të saj. Por këtu vjen këtu me të reue aj vetë çka asht jeta, që çka thotë: «Jeta asht një qendër prej kah botat do të burojnë si tubat e një thekzazari». «Pamase — me kusht që kjo qendër nuk është kuptues si një qendër, por si një burim i vazhdueshëm. Zoti, shpirti, është kështu, por si një burim i vazhdueshëm asht jetë — përfundim — kështu asht diçka e kryeme, aj asht një qendër: me të provonë, me të krijimi kështu i kuptuem nuk asht një qendër: me të provonë, me të veltën tonë gjithshaherë ve-projmë lirisht. (E. 270)

Çka asht jeta?

«Pamja e jonë mbi jetën landore asht ajo e një peshe që bjen: asnjë shembull në landës, të quajtur taman landë, nuk do

të na api idën e një peshe që ngjitet. (Ev. fq. 266). «Të mendojë më pra një gjest si aj i krahut që çojmë nalt; mandej të marrim me mend se krahu, i lanun në peshën e vetvetes, të rrëzojë, e megjithkëtë, të qindrojë në të, tue u-mundue me e çue rishitaz, diçka prej vullnetit që i pat dhanë shpirt; me këtë shembullim të «një gjesti krijues që shihëhet» na do të kemi tash një çfaqje ma të saktë se çka është lenda. (Ev. fq. 269).

Gjithë vepra e Bergsonit është e qindshum me metafora të këta. Mendimeve ma t'epër aq u vjen rrotull me fëtyrime të shkëlqyeshme, përherë të ndrrueshme e të reja, gjithmonë të përshlatshme. Duket disa herë se po lexojmë meditacione poetike në prozë. Duket edhe ma shpesh se jemi në një poem filozofik të përkthyer në prozë. Bergsoni është një mjeshër i madh shkrimi. E qartë por e rrezatueme me hije-drita, e pastër por me refleksë të shumdyershme, kurr e randë, gjithmonë melodike, proza e tij, që vëhet përkrah prozës ma së mirë tradicionale frenge, të ban për vetite. Ka një atmosferë specifike bergsoniane, si ka një atmosferë specifike të çdo artisti i madh, në të cilën po të hyjsh një herë është vështirë të mos qindrojsh.

Kjo gjuhë imaginative që përdorë Bergsoni natyrisht nuk mund të ketë precisionin që i kërkohet shkencës. Por vetë fillofi ka trumbetue vazhdimisht se organi i njohjes në metafizikë nuk është koncepti por intuita. Dhe intuita është një mënyrë njohujsh që është shum ma afër artit se shkencës. Për me ndigjue ritmin e jetës pshikë duhet një sens i ndryshëm prej sensetve tjërë: Bergsoni kështu e quën «sens të jetës», dhe e gjen vetëm te aj që lirohet nga shkallujat e konvencioneve shoqërore të jashtme për me ndi me shpirt të pastër të çinterresuem, ose mbrenda nesh, në mënyrë introspektive, ose, me anë të një simpatije fort të zhvillueme, mbrenda jetës së krijesave tjërë. Vetëm në këtë mënyrë mund të kuptohet jeta: tue u ndigjue si një melodi e pakëputen. E tash, po ashtu si nuk mund t'interpretuim kurr besnikisht ndon termat konceptuale natat e një melodie, po ashtu nuk mund t'afrohemi misterit të jetës në metafizikë me anë të foljes konceptuale që është esencialisht geometrike. Një tjetër gjuhë lypet këtu: e është pikrisht ajo gjuhë e rrëshqitshme, flurorë, ajo gjuhë imaginative plot nuanca e traslate që përdorë vetë Bergsoni.

Në veprën e tij të mbreme «Dy burimet» Bergsoni kërkon me u përshlatë konceptet e tija themelore të «Evolucionit» moralit e fes. Mërrin kështu te problemat e mbëdhjetë Zotit, të Pavdekësis dhe së Keqes. Tue interpretue anën poetike të misticismit krishten Bergsoni gjën se Zoti është vetë Dashunija dhe se Dashunija është pra Jeta e fuqizuese në shkallën të t'epër. «Kjo dashuni a ka subjekt? Po shënojmë se një ngashërim i epër është i mjaftueshëm për vetvetite. E atilla muzikë sublime shprehë dashunin. E pra nuk është dashunija e kurkuej. Me gjithkëtë është vështirë me kuptue një dashuni veprimtare që të mos drejtohet

kah kurrji send. Në të vërtetën mistikët janë të një zanit për me dishmue se Zoti ka nevojë për në, sikurse na kemi nevojë për Zotin. Çfarë nevojë ka aj për në vetse për me na dashë? I këtitë do të jetë përfundimi i fillofit që mbështetet në eksperiencën mistike. Krijimi i gjithësis do t'i duket atij si një ndërmarrje e Zotit për me krijue krijesat, për me grumbullue rreth vetes qenjë të dëja për dashunin e tij (Dy burimet, fq. 273).

Na nuk do të diskutojmë këtu në se fillofija krishtene pranon këtë interpretim bergsonian mbi misticismin e vet. As nuk do të ndalemi mbi pyetjen: a mundet fillofija t'i marrë titujt e akreditimit të saj nga mistika. Në na intereson me shënue diçka tjetër: Bergsoni që interpreton — sado në mënyrën e vet — misticismin për me zgjidhë problemat e mëdhej të metafizikës, a nuk e dishmon vetiten edhe një herë ma tepër poet? Mistika është e lidhun aq ngusht me poezi sa është e vështirë, shumë delikate t'i ndajsh. Mistikët e mëdhej krishtenë, Shën Françesku, Shën Te-reza, Shën Gjoni i Kryqit e sa tjerë, kanë qenë edhe poetë të shënuem. Çdo mistikë — jo vetëm mistika krishtene — është e mbarsun me poezi. Jafaton me përmendë mistikën islame ku hasim emna poetësh kryesorë si Xhelaluddin Rumi dhe Xhami.

Kur Bergsoni, të «Dy burimet», interpreton procesin mistik krishten në disa nga faqet ma të thella që aj ka shkruem ndonjë herë, aj ban vepër poeti, jo historiani. Ktu instikuraj t'i j thellë poetik hasë lëndën e vet dhe shpërthen i ndozun në poezi të gjallë. Po kështu ngjet n'at kapitull të tretë të «Evolucionit» kur aj flet përmbi krijimin e përmbi gënjesh të lëndës. Të lexon faqet me radhë e gënjeshet vetëm nga traditë e shkrimt që është prozë: ndryshej do të kuptojsh se ajo prozë nuk është prozë por poem në prozë, dhe se ato fëtyrime të gjallë janë strofa të shkrueme pa kryerardhë. Është gati njësoj si të lexojsh Lukreacin të përkthyer në prozë. Të përkëthesh nga vetë Bergsoni «Mos u-cudlini! Bergsoni ka përkëthye t'atë poetë të zgjedhë nga «De Rerum Natura». Ndoshita t'atë me i qazade me nga nga faqet e masipërme? Sidoqoftë, t'atë faqe, po të përvejsish anjelltas në hekzametra ose të këndrinë në njësoj me poetë të thellë, kujtojmë se nuk do t'ishte t'atë faqe me ndëje afër disave nga monumentat e mëdhej të Lukreacin, hymni Afrodites — mutatis mutandis — i krahasuem me hymnin Dashunis mistike!

Bergsoni e mbart në kapitullin e parë themel të «Evolucionit» me një invokacion moral «Shpirtës se dashmje të jetës që është në vështirim të kundershtimit me të vjetër». Të gjithë frymorët këshon shoqërinë me dashmje të vjetër, të vjetër kësaj shtytjeje së njaj-të të plotfuqitme. Shpirtës mbështet mbi bimën, njeriu kalorin mbi botën shtazore, mbartri përzëzja, në kohë e në hapësinë, është armatë e pamasë që bën afër nesh në një vrapim të turrshtit sa me i rrëzue në të gjitha kundërshtimet dhe me shkapërcye shumë e shumë pengesa, ndoshta edhe vetë vdekjen,

(Ev. fq. 293). Po ku rendë njerëzija, kah drejtohet? Bergsoni këtë nuk e thonte. Kjo mbetet një pikëpyetje e madhe. Në gjithë librin ai kishte luftue determinizmin dhe finalizmin (qi aj e cilsonte një determinizëm të sjellur për se mbrapshtit), kishte ekuilibrue lirin e krijimit të jetës ndër të gjitha trajtat. Dhe që tash, në « Dy burimet », aj e ndrronte pikëpamjen e tij të deriatëherëshme dhe flite se hovi jetik përfundonte të njeriu dhe se ky ishte qëllimi i tij. Kur Bergsoni pyette si ma sipër, tue folë mbi dashunin mistike: « Kjo dashuni a ka subjekt? », duhej të qindronte të përgjegjja e dhanun fill ma poshtë, qi ishte ajo e krejt « Evolucionit krijues ».

Në një monografi mbi Bergsonin,¹⁾ me referim të veçantë vepër së tij së mbrame « Dy burimet », na patëm gjetë një mungesë koherence të pafalshme për sa i përket kësaj pikëpamjeje. Bergsoni, antifinalisti i vendosur i « Evolucionit » bëhej tash finalist i penduem! Ndoshta atëherë gjyquem me shumë rreptësi. Fundi estetonistik i Bergsonit nuk mund t'ishte antifinalist. Antideterminis po, por jo antifinalist. Pse poezija është doemos finaliste. Poezija kërkon qëllimin e jetës në çdo send, aq ma tepër në zemër njerzore. Poezija është kaleidoskop ndjenjash të burueme nga thellsinat e errta t'instinktit — t'atij instinkti qi Bergsoni përcautoi simpatijet. Poezija është lulzim i dashunisë. Dhe, si thotë vetë filozofi, është vështirë që të ketë dashunij pa qëllim. Instinkti artistik i Bergsonit e udhëhoqte vetëdijën e tij kah finaliteti njerzuer, kah finaliteti poetik. Dhe nuk është pa për t'u çuditë se si Bergsoni arrini në fund me e quejtë krijimin e botës qëllim për qi të manifestohet dashunija hyjnore: me dashje për andjen me bā tjerët me dashje, me krijue për andjen me pā tjerët tue krijue. Qe ma e guximshmja fjalë e singertë rreth një koncepti estetik të Krijimit. Në se për Spinozën Zoti nuk mund të jetë veçse një Gjeometër i përsosun, për Bergsonin një nuk mund të jetë veçse një Artist.

E mbasi përmendëm Spinozën, është për t'u vërejtë qysh dy ma të mbëdhjetë filozofë hebregj, gjini në ndjenjën e tyne metafizike ndaj universit, janë ndër antipode kur e zhvillojnë këtë në sistemat e tyne. I anteist është Spinoza, Bergsoni monist, trashigimtar i drejtë i panteizmit spinozian. Por ndersa Spinoza mundohet me e mbyllë universin në një sistem gjeometrik të caktuem, filozofi-poet, bir i velun i një shekulli qi ka pā triumfin e determinizmit shkencuer deri në biologji, cohët kundra « shpirtit gjeometrik » n'emën t'atij « shpirtit t'imitës » qi Pascal-i kishte dallue dy shekuj përpara si organ të njohjes në botën psikike. Spinoza, edhe aj, vuri sipër të gjithavet njohjen intuitive. Por fjalja e fundit e tij qe « amor dei intellectualis », kurse ajo e Bergsonit: « caritas mystica ». Filozofija moderne zhvillohet në mes të ktyne ekstremave.

1) « Morali e feja të Bergsoni », tezë laure.

Një herë gjatë historisë së saj ekstremet edhe përpigën. Kjo ndodhi të Pascal-i: harmoni e eper e shpirtit ku matematikanti e artisti, fizikanti e mistiku qenë çfaqjet e ndryshme të të njëjtit rrëzull. Dhe që një provë se ekstremat munden me bashkjetue te njëni universal.

Mbi problemat e mbëdhjetë të metafizikës, Spinoza tha se në botë gjithcka është e matun dhe se pra nuk ka të keqe, po të vërejmë « sub specie aeternitatis ». Bergsoni, « filozofi i ngjatjes », tha një herë, e vetëm një herë, se e keqja është një realitet i tmerrshëm. Por mbeti me kaq pa e zhvillue problemin tragjik: shëj se për të e keqja nuk është një problem metafizik. Spinoza tha se shpirti është i pavdekshëm. Bergsoni nuk guxoi deri aty, pohoi vetëm se shpirti jeton edhe mbas vdekjes së trupit për një kohë të pacaktueme. Problemi e Zotit Spinoza e zgjidhi në mënyrë fort konseguente me parimet e tij, tue njajezue Zotit me Natyrën: « Natura sive Deus ». Edhe për Bergsonin e « Evolucionit krijues » Zoti qe Natyra. Aj e quejtë me një sinonim: Jete. Por të « Dy burimet », Zoti u-bā « caritas »: nga një kompresion kozmik u-ngushtue në një horizont njerzuer. E as këtu Bergsoni nuk dha një zgjidhje. Me hipoteza mbarojnë « Dy burimet ». Bergsoni nuk zgjidhi asnjherë. Nuk zgjidhi pse u-legeu inkonseguent me përfundimet e « Evolucionit krijues ». Por këtu ku na patëm shënue dukur mungesë kritere shkencuer, shofim sot — kur e vështojmë vepërën e tij me një prizëm të ndryshëm — edhe një herë ma tepër vepër poeti. Pse vetëm poezija nuk është konseguente le vetveten. Vetë Bergsoni ka thanë një herë, tue folë mbi natyrën e shpirtit: « Në një mënyrë të dukëshme një fuqi e madhe mbrënda nesh, një fuqi qi orvatet me u-lirue prej pengesave të ta e gjithashtu me kalue vetveten, me dhanë në lirin e gjithcka ka e mandej ma tepër se sa ka: si me e përafizue nëvshaj shpirtin? E në çfarë gjaje fuqija shpirtimore, në se ajo ekziston, a të dallohet prej tjerave? Përveç se nga fuqija me tërë përvojat me tëpër se sa përmban? (Dhe gjithcka shpirtimore) ».

Na nuk duem me thanë se fuqija e Bergsonit është vetëm një maskë poezije. I njohim Bergsonin në ato objekte artistike shkencuer qi e rendon vepërën e tij ndër sistemat filozofike ma serioze. Psikologjia e tij mbetë e kontrbutioni i atësimin në lamen e shkencës psikologjike. Dhe është merrë e madhe e tija me pasë orientue problemin epistologjik në një studim të rreth raportit mes shpirtit e larmë, tue vënë në pashmërin e shpirtit. Në se pra na insiston këtu burimin poetik të vepërës bergsoniane këtë e bapje për me tregue me një shembull të gjallë një tezë tonë të dashun: « metafizika është kuptimin specifik të tija tës, është moti i poezisë ».

Metafizika është shprehje e farë poezije e konceptit. Zakonisht jemi mësuë me e kuptue poezinë e përfutue prej tonaliteteve të ndryshme të ndjenjave. Por ma edhe një lloj poezije qi bahet mbi

idena të pastra, mbi kuptime abstrakte. «Poezija e kulluete» e pesdhjetvjetorit të fundëm është tashmë realitet: Mallarmé, Stefan George, Valéry. Poezi e bame me precizion, e ndërtueme me pastrë vijash gjeometrike, Poezi e vështirë, Sikurse ka pra një poezi ideatike ka anasjelltas edhe një filozofi imaginative. Valéry poetizon filsofi. Bergsoni filsofon poezi.

Përpëra problematet të mëdhej të universit dalin, secilli në kandin e vet, artisti e metafiziku. Që të dy mundohen me i zgjidhë. Por ndërsa i pari sintetizon në një hov kange të dhanunës e ndjesis (gjithëka buron nga ndjesia), i dyti analizon nëpër dritën e arsyes kë ndjesi, largon soje elementaritetin lirik dhe interpreson skeletin e bamun idë. Dhe kështu çdo sistem metafizik nuk është tjetër veçse një përpunim i intuicionit origjinal poetik. Raporti mes tyre është si raporti mes shikës së mëndafshit të prodhueme në natyrë dhe një petku madhështuer, jashtëzakonisht të hollë, eadun për ndonji hyjneshtë përrallash me fjetë e ksaj shikë. Sigurisht ka ndryshim mes shikës së mëndafshit dhe petkut të endun: ndryshim në trajtë, jo në natyrë; pse fundi mëndafsh janë që të dy. Gabimi rrjedh kur ngatrollojmë këtë petk delikat, të krijuem për stoli, me petkun e randë prej leshti që veshim për nevojë. Shkenca, jo metafizika, mund të na i përbushij nevojat. Gënjëjmë vetveten kur kërkojmë me u-mprojtë nga të ftoftit me petk mëndafshi. Dhe petkun prej leshti vëç shkenca (ekonomike) e prodhon.

Metafizikë a poezi? Ksaj pyetjeje na i përgjigjeimi tash, tue i u-ferue veprës së Bergsonit: metafizikë e poezi, që të dyja. Tashmë e dijme se çka dojmë me thanë. Çdo sistem metafizik është një sintezë poezije e shkenca. Ashtu poezi pse krijon si kjo: shpikë hipoteza guximtare, gjithmonë të vjetra, gjithmonë të reja, me të cilat orvate me interprete misterin e qenjes: interpretim pikrisht poetik pse misteri nuk mund të pjiell vëç poezi. Asht poezi pse ndërton çdo sistem metafizik asht një ndërtesë e veçantë madhështore. Por në një ndërtim, dihet, hyn mandej edhe shkenca. Arkitektura është ma parë art e mandej edhe njësim fiziko-matematik. Një pallat i bukur është një vepër arti kur gëjmë në të harmoni vijash e motivesh. Por është edhe një vepër e dobishme pse në të banohet; medjë syni industrial me këtë kriter e vështiron, dhe populli për këtë ep vlerë. Dhe, sikur romani (modern) është brumi i jetës shoqnore i rikrijuem në fantazin e shkrimtarit, arkitektura është edhe ajo ekonomike e transfigurueme n'art.

E tash mund t'a përcaktojmë edhe metafizikën si shkenca e transfigurueme në poezi. Porsi çdo arkitekturë e qindrueshme çdo sistem metafizik ka themelet e veta të caktueme, landën e vet të ndërtimit; ka masën e trajtën e vet; dhe ka motivet e mbrendshme plastike, shtyllat, reliefet, skalieljet. Të gjitha këto përfillojnë atmosferën e vet të veçantë, natyrën e vet të dallueme. Për këtë atmosferë, që të mbështjell mbrenda saj tue të çue në

nji botë specifike, është krahazue me plot arsye arkitektura me muzikë. E pat thanë Platon në Fedrin, dhe e ka analizue tash vonë, në një dialog që mundohet me shembullje ata të Platonit, Valéry. Në këtë kuptim mund të thomi tash se metafizika e Bergsonit i përngjet ma tepër një poemi symfonik se një tempulli.

Le të vërejmë veprat e ndryshme të Bergsonit. Ato janë më një shkallëzim muzikal, jo në një plan arkitekturor. Vepra e parë e tij «Prova mbi të dhanunat e pamjetëshme të vetëdijes», është si një «allegro», i shkurtë por i gjallë, që i jep tonin mbare symfonis. Koha e dytë, «Materje e Memorie» është përkundraz një «largo sostenuto» e vështirë dhe e randë. Vjen mandej «scherzo-ja» e «Qeshjes». Mandej temat përpuqen, motivet orkestrohen dhe shkrihen në «finalen» madhështore të «Evolucionit krijues», ku zotnon, qartaz e dallueshme, nota lirike e kohës së parë, tash e rritun në një ton madhor. Kulmi i poemit symfonik është i mbrijtun me «Evolucionin». Veprat e mavonshme, mbledhje konferencash e provash, si «Energjia shpirtnore», «Mendimi dhe shkasi», e gjithashtu studimi mbi kohën einsteiniane, «Ngjatje dhe Njikhohësi», nuk janë veçse «variacione» mbi të njëjtat tema. Dhe vepra e fundit, «Dy burimet e moralit e të fës», është një «ripresë» e motivit themeluer të «Evolucionit», nga heroik i këthym mistik, një «bisht» i sajti tepër i zgjatun që ngatrollohet në fund, pa shpërsë daljeje, ndër temat e jetës pratike.

Fundi i veprës bergsoniane humbë në detin e hyotezave. Një brez misteri mbështjellë në majo kulmin e ksaj metafizike. Ka folë mbi Jetën, mbi Pavdekësin, mbi Shpirtin e Zotin, pa zgjidhuz, ashtu si na duem, asnjënjë prej tyre. Por, si ban ndonji muzikë e Debussy-it, kalon tue përfille me shërim të forta e një heri të buta, dhe tue lanë sugjerime të tilla që nuk shuhen lehtë nga shpirti njerzuer.

Prof. Arashi PIRA

Çdo shkrimtar është si shumë dallueme prej cillsis së vet kryesore: CHATEAUBRIAN ka këndue tashmë e dhimbëshme të melankolis të mërtës; FLAUBERT, i madh, i therrshëm, i pamartë, ka një krijë përballë të ç'gjigantesk — si me thanë — përfaqësi fuqitë natyres, eadun e tyne të harmonishme; BALZAC, edhe një i madh e therrshëm, përfaqson madhësin e një të qizmit, të gjitha llojet e ambicijet e fitoret e tij; GAUTIER është dashur, me beca të të bukuriës, me të gjitha ndëmtel, i shprehë një shpirt të guhën ma mirë të përshtatun.

(Baudelaire)

PASURITË HYDRO-ELEKTRIKE TË SHQIPËRISE

Në gjykimin e të gjithëveit, energjia elektrike, është në ditët e sotme, një faktor i domosdoshëm për mrekambjen, shvillimin dhe qytetërimin e një kombi. Kur kjo energji prodhohet me çmim të lirë, ajo përshpesh peshkun e kurizit, e shvillimit industrial të një vëndi. Dhe kur themi shvillim industrial, kuptojmë largimin nga veprimtaria e shoqërive primitive dhe të mome, dhe sigurimin e një mënyrë jetese të njëllojtë, me atë të popujve të tjerë të qytetëruar.

Duket si një gjë paradoksale, por është e vërtetë se mbetja mprapa, në shvillimin e vëndit t'one, i detyrohet në radhë të parë, mungesën e energjisë elektrike.

Mosvlefësimi i burimeve hydo-elektrike të Shqipërisë, jo vetëm se e ka penguar në mënyrë të ndieshme shvillimin e ekonomisë s'one kombëtare, por ka shkaktuar dhe varërimin e kësaj ekonomie. Shumat e prishura për të sjellë karburanta nga jashtë, kanë rënduar n'anën negative të bilancit t'one tregëtar, pa i sjellë pothuaj se as ndonjë dobi shvillimit industrial të vëndit. Cila është ajo industri që mund të ecë përpara e të rojë dyke paguar 0,40-0,50-1 fr. Ari, kilowatorën e energjisë elektrike?

Për të prodhuar energjinë e nevojshme për ndricime dhe për ushqimin e zejveve dhe industrive të vogla lokale, kemi prishur përpara kësaj lufte, nga 750.000 fr. Ari në vit, për të blerë naftë: Meret me mend, se sa të holla kanë dalë përjashta, prej 1939 e ngjer në Shtator të vitit 1943, kur konsumi i naftës dhe çmimet e saj, ishin së paku dhjetë herë më të mbledhenj, se ata të vitit 1938.

Mungesën e energjisë, me çmime të lira, e ndjekin më mirë të gjithë industritë e vogla Shqiptare, që me mbrojtje të mëdha doganore me shumë zor, mundin të ronin para 1939 e të konkurron produktet e njëllojshme të sjellë nga jashtë. Në këtë rast, është për tu përmendur fabrika e cimentos «Shkodra», e cila mbeti e mbyllur që më 1939 e ngjer më sot, me tepër për mungesë energjie elektrike (motore me naftë).

Ndokush do të thotë, se si nuk i ra në sy, emisarëve t'Imperatorisë Mussoliniane? E vërtetë është se studimi i problemit nuk u mënjanua asfarë, por për fatin t'one të keq, mendimi dhe realizimi, kishte karakter imperatorak. Me fjalë të tjera, Centralet që do të ngriheshin — dhe siç do të shihet më poshtë u projektuan disa — dubshe të shërbënin industrinat imperatorake dhe jo Shqipëtare! Kështu që si përfundim «u mbars mali, por nuk polli asnjë mija!»

U mbushmë me pallate Liktoresh, me kazerma dhe godina

ushitake të pangumrta, me trasera hekurudhësh, me ura hekurudhore, ku të mbaruara e ku të pa mbaruara, por nuk pamë kurrund as në kantieret e ndryshme t'industrive minerare, një Central hydo-elektrik, me gjithë ato qindra mundësira që ka vëndi i ynë për prodhim energjie elektrike me çmim të lirë.

Një mungesë e tillë i u ka rënë në sy dhe atyre pak të huajve që i a duan me të vërtetë të mirën vëndit t'one. Ndër këta nëmërohet dhe Prof. E. Nowack-u, përpilluesi i hartës gjeologjike të Shqipërisë, i cili me rastin e një darke, dhënë për nder të tij, nga Ministria Ekonomisë Kombëtare, tha: «Jam shumë i gëzuar të konsultoj përparimet e mbledha që ka bërë Shqipëria, qysh prej vjetit 1922 e ngjer msoot, por më vjen keq të kostatoj se nuk ishte shfrytëzuar as ndonji prej fuqive hydo-elektrike.

Dhe tani mbas këtyre kundrimeve të përgjithëshme të të sftohm, se cilat janë mundësitë hydo-elektrike të Shqipërisë.

Kelo mundësi kanë qënë objekt studimesh nga an' e shum tekniëve të vlefshme, pothuaj se që të gjithë italianë. Raportet mbi këta studime kanë mbetur të mishehte. Me gjithë këtë, mbas armëpushimit italian, na ka qënë e mundur të shihen në dorë disa nga përfundimet e këtyre studimeve, të cilët po shohim për herën e parë, dritën e shtypit.

Studimet më të rëndësishme të burimeve hydo-elektrike të Shqipërisë janë bërë me iniciativën e shoqërive: Montecatini, Sesa, Magona d'Italia, Ferralba, Ammi, Samia etj. shoqëri minerare me përjashtim të SESA-s.

Si mbas këtyre studimeve, rezervat e energjisë hydo-elektrike ndahen në dy grupe:

- a) energji që mund të prodhohet nga Centralet, në të cilët ujrati e përdorura, nuk kanë nevojë për ndonjë rregullim, në të dalë të Centraleve (defluss);
- b) energji prodhuar në Centralet, në të cilët këshillohet si i domosdoshmë, sidomos në Shqipëri, rregullimi që më përpara i derdhjes dhe i rjedjes t'ujnave në të dalë dhe poshtë të Centraleve.

Me fjalë të tjera, Centralet e parat nuk janë të lidhur me rregullimin e shtrëxave të ujmeve dhe me vend bonifikimi për t'u bërë dalja e ujrave nga Centralet e më pas se det, kurse të dytët, nuk mund të ngrihen në këmbë, pa parashikuar që më parë zgjidhjen e problemit të ndjekjes s'ujrave nënë Centralet.

Në lidhje me vlefësimin e energjisë të parapara në rastin e dytë, Aldo e Toma, që duket se ka pasur rastin t'i konsultojë studimet e grupit të ndryshëm italianë, shkruan: «Realizimi i Centraleve hydo-elektrike mund të bëhet me anë pengesash të veprash të përshtatshme, për të sjellë një rregullim t'ujrave, të cilët defluisin dhe kështu t'i arrihet derdhesja e tyre spontane në det. Më këto mënyrë do të vlefësohet plotësisht energji disponibël dhe do t'i gjendet ana solucjonit renjë, të problemit të bonifikimeve».

«Leverda ekonomike e investimevet do të sigurohet në mënyrë të gjërë nga energjia që do të nxirret dhe nga dhjetrat mijë hektare tokë që natyrisht do të fitohen nga puna e bujqërive shqiptare, me anë të nevojshme e të gjëra, tharjeje, spastrimi dhe regullimi (1)».

Energjia hidro-elektrike që mund të fitohet nga shfrytëzimi i gjithë ujërave të Shqipërisë çmohesh në bazë të këtyre studimeve, që nuk janë të plotë, si baras me 5 Miliarde Kwh (kilowatore) në vit, po të që që të ndërtohen vetëm Centrale me derdhje të lirë. Kjo energji arrin të 7 Miliardet e 900 milion kilowatore, në qoftë se do të parashikohesh një regullim integral i rrethjes së lumëve.

Për tregim, mund të thuhet, se në një kohë të parë, mund të prodhohen jo më pak se 2 Miliarde Kwh, në vit, veçanërisht nga lumëjt kryesorë të Shqipërisë:

Nga Drini	Kwh.	1.100.000
Nga Devolli	»	300.000
Nga Shkumbini	»	70.000
Nga Vijosa	»	250.000
Gjithësejt	»	1.720.000

Këtij numuri kilowatorësh me çmime fare të lira (është llogaritur se një Kilowatorë mund të kushtojë 0,05 fr. sh.) duhet t'i shtohen dhe ata të një seri Centralesh të vegjël. Nga këta Centrale, disa kanë qenë të projektuar dhe disa në studim e sipër, në kohën e armë pushimit italian. Ndër këta centrale duhen të përmenden:

I. Zona Veriore. Central mbi lumin Kiri. Shkodër Kw.	3400
» » » Lumë » » »	?
» » » Valbonë » » »	?
II. Zona Qendrore » në Selitë — Tiranë » » »	3500
» mbi lumin Mat » » »	6000
III. Zona Jugore. » » » Bëncë » » »	5090
» » » Izvor » » »	450
» » » Dukatit » » »	1100
» i Libonovës » » »	280
» mbi lumin Osum » » »	600
Kw...	9970

Ndërsa centralet e grupit të parë nga të cilët mendohet të prodhohen në fillim pothuaj se 2 Miliarde kilowatore, janë kolo-

(1) Aldo de Tona. «Le risorse idroelettriche dell' Albania nel quadro delle esigenze dell'industria italiana e mediterranea del dopo guerra — Rivista di Politica Economica. Viti XXXII. Rome.

sale por të nevojshme për industrinë të mbështet, elektro-metalurgjike (shkurija e mineraleve të hekurit në furra elektrike, pregatitja e ferro-kromeve etj.) siç parashikoheshin në projekte Montecatini. Magona d'Italia dhe Ferralba, dhe elektro-kimike (plehra kimike, Karburo kalciumi etj.), nevojiten kapitale të mbledhjen, kohë relativisht të gjatë dhe material të shumë e prandaj ngritja e tyre nuk mund të jetë në ditët t'ona një gjë e shpejtë, centralet e grupit të dytë, në të cilët çmimet e kushtimit për çdo kilowat do të jenë relativisht të ulët por jo sa ata të energjisë së prodhueme në Centralet e mbledhjen, janë ata që duhet të tërheqin vërejtje dhe kujdesin e iniciativave private dhe t'atyre që do të drejtojnë ekonominë t'one të nesërme.

Rëndësinë e këtyre Centraleve të vegjël, po e vemë në dukje, me një shembëll konkret. Le të shohim se çfarë shvillimi industrial mund të marrë Shkodra në rast se do të ngriheshe Centrali i Kirit: Fabrika e Cimentos do t'ish në punim, prodhimi i saj do të kish sjellë fitime të mbështet — sidomos në këto katër veçet e fundit — amortizimi i saj do të kish marrë fund dhe kapitali i vdekur në trajtë akcionesh, që nuk duket të gëzojë besim të madh në publik, do t'ish ringjallur dhe një gjë e tillë nuk do të kish mbetur pa reperkusione në Ekonominë Shkodrane.

Përveç kësaj industritë shumë të lokalitë të këtij qyteti, si bie fjala ajo e mjellit, e alkoolit, e lëkurave, e sapunit, e duhanit etj dhe zejt e ndryshme do të kishin mund të vashdojnë në ndërmjetje veprimtarinë e tyre, pa qenë të detyruara të lëvojnë ose të blejnë në burset e zezë, ndonjë fuqi naftë. Vashdo shpesh e prodhimtarisë n'industrinë Shkodrane, do të kish qenë me përfundime shumë të favorëshme për ekonominë private dhe ekonominë e vëndit t'one, përgjithësisht.

Së fundi korëti i lirë do të kish lejuar pa tjetër ngritjen e sa industrivet të tjera të vogla por të domdoshme për kohën e sotme të luftës. Ndër këto industri, nuk duhet harruar ajo e peshkut (frigoriferet).

Dobritat e Shkodrës, mund t'i kish çdo gjë tjetër e Shqipërisë, që mund të disponojë me elektricitet të lirë, pa kufizime në kohë dhe në sasi.

Integrimi i këtyre do të kish t'ish në fuqi me të dyshim, mirëqenien e kombit mbështet nga e tjetra varet, përparimi dhe qytetërimi i tij.

Dyke përfunduar, mund të thuhet pa dyshim se burimet hidro-elektrike të Shqipërisë, me anë të pasurisë të madhe e cila do t'i ndihmojë shvillimit të saj ekonomik, industrial dhe tregëtar.

Ing. Andrea XEGA

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER (2018)

DY FJALË PËR NJË KOMENTAR TË PROCEDURËS CIVILE

(vijon nga numri i përparshëm)

NË gjë më pëlqen t'a them me ze të lartë dhe me plot gojë dhe kjo i përket sdrës s'onë kombëtare. Me të vërtetë, si shqiptarë, duhet të na vijë rëndë që paraqitemi aqë të cveshur, krejt lakuria, në lëmin e së drejtës. Brënda relativitetit t'onë — munt t'a themi me kryelartësi — se edhe Shqiperia ka juriste me pregatitje të shëndoshë, të cilët munt të prodhoni vepra që të na zbarthnin faqen. Për kundrozni, asgjë! Në se na paraqitet një i huaj dhe na pyet se ç'punime kemi në fushën e së drejtës, do të jemi të shtrënguar të mbledhim cupet. A nuk është ky një grusht për sedrën t'onë kombëtare?

Kam vënë re se në vitin 1929-30 e përkohëshmeja «Jurisprudenca Shqiptare» ka dalë me disa studime shumë të bukura të Thoma Orologarit, të Agaj Libohovës, të Baltasar Benussit, të Kol Dhimitrit, të Vasil Bidoshit, të Vangjel Meksit, të Kol Miridit, të Alqiviadh Lamanit e të tjerë, gjë që provon se nuk na mungojnë pënda të vëra edhe në drejtësi. Po, pas një dy vjetsh aktiviteti, edhe «Jurisprudenca Shqiptare» filloi të jetë e thatë, duke botuar vetëm vendimet e Diktimit, pa komente dhe pa shënime, gjë sa më 1939 pushtónjësi fashist e suprimoi krejt!

Nuk është e vërtetë edhe që s'kemi lëcitësi! Në çdo gjykatë që kam vajtur i kam parë të zhgarravitura me pënde dhe me lapis të dy vëllimet që eksistojnë, aq i Baltasar Benussit mbi Librin e III të Kodit Civil dhe aq i Niko Cicos mbi të drejtat familiare, aqë tepër janë lëcitur!

Në mungesë veprash dhe revistash juridike, gjykatësit dhe avokatët t'onë lëcitin me etje vendimet e Diktimit, ndonëse të botuara në «Jurisprudencën Shqiptare», sic thamë, në mënyrë të thatë dhe pa kthjellimin ose shpiegimin me të vogël që t'i zbuken dhe t'i bëjë tërheqës. Digjova nga një Kryetar gjyqi se një Gjyqtar paqi, nga atë me praktikë, i kish thënë: — Në se u-bëra dicka, i a detyronj lëcitës së paprerë, dëndur edhe dhjetë herë me radhë, të «Jurisprudencës Shqiptare»!

Dhe aherë pse gjithë kjo shkretëtirë në lëmin e së drejtës? Pa dyshim është detyra e çdo shqiptari të mirë që kjo shkretëtirë të çduket, pse na sjell dem të math si nga pikëpamja e së drejtës ashtu edhe nga pikëpamja e sdrës kombëtare përgjithërisht.

Nga pikëpamja e shvillimit të së drejtës. Një degë shkencore shvillohet dhe lulëzohet në saje të punës së personave, të atyre personave që i kushtohen asaj me mish e me shpirt. Po personi, për natyrë, do një nxitje që t'i kushtohet një pune me zell e me pasion, që t'i kushtohet me gjithë fuqitë dhe vetë-mohimin e tij. Kjo nxitje duhet të jetë morale dhe lëndore.

Gjer sa në lëmin e së drejtës në të jetojmë në këtë apathi, do t'kemi avokatë që shikojnë rutinën e përditëshme, do t'kemi gjyqtarë që e kryejnë edhe atë misionin e tyre si një rutinë të përditëshme, po nuk do t'kemi kurrë juristë të çuar! Kush e bën vallë njerin të çuar në degën që ka përqaftuar? Përpjekja e paprerë për t'u thelluar! Nder në kjo përpjekje mungon, pse mungon nxitja morale, pse mungon emulacioni, pse — shqip e shkurt — mungon një lëvizje mëndore! Dikush ka dëshirën dhe vullnetin të studiojë problemet juridike, po kush studioj ka dëshirën — më lejoni të them — ka ambicjen fisnike që të paraqesë edhe frytin e studimeve të veta. Këtë studionjësi, ndër në, i pritët hovi qysh në krye, qysh sa i paraqitet në mëndje nisjativa. Edhe i pritët hovi pse mendon: — po a do t'a botonj dot këtë vepër? Edhe, në se arrijn t'a botonj, a do të nxjerr dicka si shpërblim të mundimit të bërë? Pas si përgjigja është qint për qint negative, e lë pënden nga dora dhe shikon... rutinën e përditëshme! Mirë po me rutinën e përditëshme aq munt t'i sigurojë vetes dhe familjes se tij ushqimim e nevojshejm, po do të mbledhë në mediokër dhe kështu humbët rastin që të bëhet dicka. Në onësisht edhe drejtësia shqiptare humbët një element që munt të bëhej dicka dhe ky është demi më i math.

Pra, na duhet të krijojmë një nxitje emulacion, një lëvizje mëndore në lëmin e së drejtës. Dhe kjo qëllimë të larta arrihen vetëm me anë të shtypit. Shqiptarë, lumturisht, a gjyqtarë me kulturë dhe me ndërgjegje të lartë. Mirë po e the gjyqtari është njeri dhe njeriu ka virtytet dhe të metat të veta, që kanë lindur me të. Për të gjykuar mirë të tjerët, gjyko nga vetë e jote. Pra, po gjykonj nga vetja e ime dhe kur kam një ankresë për botim, i vë gjithë kujdesin që t'a aq vëstonj thënë dhe aq përkraujnë në një stil të rrjedhshëm me fjale dhe shprehje të zgjedhura dhe me një gjuhë të pagëbueshme nga pikëpamja sindaktike dhe gramatikore. Për kundër kur kam për t'i shkruar një miku, i cili e di që nuk ka për a dërgat letërën t'ime për botim ose e di që ka për të qarkulluar brenda një rrethi të kufizuar miqsh ose dashamirësh, i dërgojnë me qamet dhe si më vijnë, pa marrë mundimin që t'i sillonj komentot dhe konsultuar autoritë që më duhen për të rastet pas që t'i rishikojnë atë letër dy a tri herë me radhë për sa të çanj vullin dhe gjuhën që më duken me të persosur.

Kështu, shprehishtë duhet të thuhet edhe për vendimet gjyqësore. Kur un e di që vendimi im mbetet vetëm brënda qarkut

të ndërgjyqësve dhe vete, e shumta, gjer në Diktum, kur e di që askush nuk do t'a kritikojë publikisht, unë nuk përpiqem të jem një *artist* në përplimin e atij vendimi. Po sikur të vihet edhe ndër në zakoni që të botohen të perkohëshme juridike dhe n'atë të komentohen dhe të kritikohen vendimet gjyqësore, oh ahëre të dimit se sa kujdesje do t'i kushtojnë hartimit të atij vendimi si nga pikëpamja e argumentave ligjore ashtu edhe nga pikëpamja e paraqitjes stilistike dhe gjuhësore!

Si pasojë shvillimi dhe lartësimi i së drejtës do të fitonte së tëpermi. Po do të arrihej edhe shvillimi dhe përsosja e profesionistëve të së drejtës, pse këtë përpiqje u japin shkas nxitjeve për punë, mprejnë inteligjencën, forcojnë praktiken. Dhe ahëre dhe vetëm ahëre do të formojmë edhe në një klasë justistësh të çuar që të na nderojnë drejtësinë shqiptare edhe në sy të botes së jashtme.

Ja, këtë qëndron *sedra* e *jonë kombëtare*, që duhet të na shtyjë t' a shkundim tanimë pluhurin e apathisë dhe të rrokim pëndën për një levizje mëndore edhe në sheshin e së drejtës. E di që, në krye, punimet t' ona munt të mos jenë aq të vyerë, munt të mos jenë aq të thella, nuk do të jenë origjinale. E di që bota e huaj në sheshin e së drejtës ka punime gjeniale, të cilave s' kemi as c' t' u shtojmë, as c' t' u pakësojmë. Po c' domethënë me këtë? A domethënë se duhet të rrimë me duart-kryq dhe në apathë sepse në nuk jemi në gjendje të sjellim një notë origjinaliteti? S' është e vërtetë. Dhe s' është e vërtetë sepse s' ka asgjë origjinale në botë dhe çdo gjë që thuhet nuk është t'atër vecë përsosja relative e as është thehtë më parë. Kjo sidomos në shkencën e së drejtës. Ju siguronj se edhe të tjerët, përpara nesh, kështu kanë nisur. Kanë nisur duke studiuar, duke përkëthyer, duke imituar, aty edhe duke kopjuar dhe, me kohë, pas si kanë arritur një pjekuri studimi, kanë mundur të hedhin gjykimet personale, të krijojnë sisteme të tyre, të proponojnë dhe të realizojnë masa juridike të reja.

Nuk jam i mëndjes të dëshpëröhemi, pa e filluar punën, nga vëgëlsia e jonë. Si në jetën fizike ashtu edhe në jetën shkencore, njeriu liri i vogël dhe rritet, shvillohet dhe pëqet me kohë, po me ushqim të përditshëm. Pra, ushqim. Në rastin t' onë, ushqim mëndor. Me një ushqim të shëndoshë dhe të shëndetshëm, pse edhe në të mos pretendojmë të jemi njerës me ment e me gjykim si të tjerët, si edhe të huajt? Na e ka ënda t' i a bëjmë qejfin vetvetes dhe të themi se shumë studionjës të huaj na kanë njo-hur si një racë të zgjuar dhe me virtyte. Ahëre nuk kemi pse t' a ndiejmë veten si një racë inferiore. Vetëm është e drejtë se në jemi treguar inferiorë në lëmin e shkencës sepse na ka munguar koha dhe nuk na është dhënë rasti për t' u shvilluar.

E kuptojmë periudhën e robërimit turk. Po nuk kuptojmë periudhën e mëvetësisë kombëtare. Brënda tridhjetë vjetve nuk

duhej të ishim në gjendjen e sotme: dicka, në mos e madhe e vogël, duhej të ishte bërë, dicka duhej të ishte punuar, disa vepra duhej t' i kishim për t' i paraqitur të paktën vetvetes.

Faji kryesor i bie dikasterit të Drejtësisë. Është një e vërtetë e hidhur po një e vërtetë e pa-biseduarshme.

Punëtorët e pëndës, sidomos në lëmin e shkencave, nuk munt të jenë *dilektantë*. Duhet të jenë studionjës të thellë dhe bile aq studionjës sa t' u a kushtojnë gjithë jetën studimeve të tyre. Mire po fizikisht edhe ata kanë të drejtë të jetojnë, bile më mirë se të tjerët për kontributën e vlefshme që i japin interesës së përgjithëshme të kolektivitetit kombëtar. Si pasojë, duke ditur se shkriktari, si djë ashtu edhe sot, nuk mund të mbahet me të ardhurat e prodhimeve të pëndës, duhej që Dikasteri i Drejtësisë të cak-ton fonde të mjaftueshme për shvillimin shkencor të së drejtës. Kështu të subvenciononte mirë një të perkohëshme juridike, jo vetëm që të botonte, në mënyrë të thatë, vetëm vendimet e Dik-timit, po edhe që të permblante studime të rëndësishme, duke i shpërblyer shkriktarët pa kursim. Gjithi ashtu duhej të vinte një fond të konsideruarshëm për atë shkriktarë të drejt, që të para-qesnin vepra dhe studime më vlefte.

Do të shikonit ahëre se, sic thashë, nuk na mungojnë elemën-tat. Bile këta elemëntat, gjatë tridhjetë vjetve punimi, duhet t' ishim përsosur aq tepër sa sot do të munt të regjistrojmë, por që do t' na nderonin edhe kundrejt të huajve ose, të paktën, që do të provonin vullnetin t' onë për përsosje gjithënjë në të lartë.

Po, duke mos parë një përfitim lëndor dhe shpirtëor nga ne-vojat imediate, sicili u-tërhoq dhe u-kufizua e rutinën e profesionit që i siguronte, bile dëndur edhe shpesh mirë ushqimin e përditshëm.

Dhe shkenca juridike mbeti gjer me sot e vdekur, literalisht e vdekur!

Gabimet e shkuara duhet të na lënë mësim. Është Qeveri-se dhe pasacërisht Dikasteri të Drejtësisë që na drejtojmë këtë thirrje. Vetëm aty Dikasteri e ka në parë të përë me gjallëri në punë studionjës e si dritës për lëmin e këqij fushe pemedhë-nës ose të vazhdojë t' u lërë në fushe të vdekur, një shkretëttrë. Nisiativa private e paktën, sepër sot nuk munt të japë përfundimet e deshuara. Po nuk mund t' i japë atë përfundime për një arsye fare të thjeshtë: se s' gjetim kushtojnë, se të inter-esuarit jo aq të lartë të paktën dhe se të shtu auktori nuk nxjer as për të mbulur shpërndimet e s' t' i p'it dhe jo që të ketë edhe për-fitime për vete.

Pra, këtë sakrificë, që është pastaj një sakrificë, duhet t' a bëjë Qeveria.

Dhe, pas pikepamjes s'onë, duhet të fillojë, sa më parë dhe pa humbur kohë, pse mjaft kohë kemi humbur gjer tani, duke ribotuar «Jurisprudencën Shqiptare», e cila do të shërbejë vetëm për shtypjen e vëndimeve të Diktumit. Po, njekohesisht, duhet subvencionuar edhe nisjativa private për një të perkoheshme studimesh juridike. Duhet subvencionuar pse është e domosdoshme që të shpërblehen gjithë shkrimtarët që do të marrin pjesë, në se duam të krijojmë një klasë studionjesish të se drejtës.

Më në fund nuk duhet të mungojë edhe një fond i përshtatshëm për vepra juridike të cilat, më parë se të botohen, të pëlgjen dhe të aprovohen prej një komisioni kompetentesh.

*

Duke përfunduar, po them se un e përpoqa të bëj dicka nga një anë për të mësuar vetveten dhe, nga ana tjetër, për t'i qënë ndopak edhe i dobishëm së drejtës shqiptare. E di se do të ketë mjaft të meta dhe mbasë fare pakë do të përfitojnë të tjerët prej këtij punimi, po dëshëron që të gjithë të më gjykojnë me dashamirësi, duke marrë vetëm parasysh vullnetin e mirë që më ka frymëzuar.

Mua më ka pëlqyer një anekdotë, që m'a ka enda t'u a tregojnë edhe lektësve. Një Mbret i zgjuar dhe përparimdashës lëvdonte një nga Ministrat me këtë fjalë: — Ju përgëzoj, zoti Ministër, pse e di që punoni. Nuk kurseheni në punë, duke u përpjekur të shëroni plagë dhe të zgjidhni probleme. Kam konstatuar se, në zbatim të masave të marra prej jush, një pjesë jo e vogël ka dalë e gabuar. S'ka gjë. Ju përgëzoj një soj dhe bilë më tepër pikerisht për këtë. Kush punon me domosdoshmëri të gabojë. Vetëm kush nuk punon nuk gabon kurrë. Po gabimet është lehtë të ndërrohen më von prej autorit vetë ose prej të tjerëve që i konstatojnë. Mirë po të mirat e punës mbeten dhe janë atë që i japin nxitje përparimit të botës.

Edhe un jam i mëndjes që duhet të punojmë pa le të gabojmë. Me këtë dëshirë po i jap së drejtës shqiptare një punim për të cilin m'u duk se kemi nevojë. Do t'ishnja tepër i kënaqur sikur ky punim të vllente, në mos tjetër, si një nxitje për t'u trajtuar më vonë po kjo lëndë prej të tjerësh më të aftë dhe më kompetentë se unë.

Av. Zoi XOXO

ARKEOLOGJI

Germimet dhe të gjeturat e fundme arkeologjike në Shqipni

SHUM pak dijmë për germimet e kerkimet arkeologjike që janë bërë në këto kohët e fundit në Shqipni. Përveç ndonji artikulli, shkruar me qëllim informativ, ende nuk kemi njohuri të sigurta për të gjeturat e bërë. Dihet se mbas vdekjes së Luigi M. Ugolini-t, kryetarit të parë të misjonit arkeologjik italian, erdhen në Shqipni, po me at detyrë, Pirro Marconi dhe mbas tij Domenico Mustilli i Universitetit të Napoli-t. Këto të dy vijuen germimet në vendet e lejueme nga Shteti shqiptar misjonit arkeologjik italian. Mbas 1939-es me rasën e largimit të Misjonit francez të tjera krahina kalon nën misjonin italian. Ma vonë krijohet pranë Ministris s' Arsimit, Drejtorija për arkologjinë tue pasë si kshilltarë të vetin një italian, Dr. Pellegrino Claudio Sestieri.

Me vdekjen tragjike të Pirro Marconi-t zhduken dokumentat relative të gërmimeve të viteve 1937-38. Po e njajta gjë ndodhë edhe për germimet e vjetra ma të vonshëm, gjatë luftës italo-greke. Me gjithë këte germimet u bënë dhe mjaft monumente e objekte historike u gjetën. Por pak gjë kemi për të treguar deri sa zbuluesit nuk kanë për të na dhënë shpjegimet dhe shqarimet e duhuna, dhe s'kemi për të njohje vecse percipisht këto të gjetura.

Animirë, sa do të pakta të jenë shpjegimet, le të shohim se cka u gërmue u zbulue. (Lajme për shkollën përket të gjeturave të Butrintit i kam nga Prof. M. M. kur e për ato Apollonis kam para syshë një artikull i sapak të zbuluesit Dr. Sestieri-t, botue në Rivista d'Albania, V. III, Fasc. III i Mar. 1942).

Luigi M. Ugolini, përpara se të shpëtojë prej vraz nga Shqipnja për të shkue në Maltë, pat si qender veprimi qytetin e Butrintit. Edhe kryetarët e tjerë të misjonit arkeologjik italian përqendruen veprimet tynë në këto zonë, me ndjekje shemullin e Ugolini-t. Prej këtyre që na kanë mbetur ma vonë, Profesori i Paleologjis Njerzore s' Universitetit të Pizen-s Luigi Cardini, me ba kerkime pershka i përditë objekteve e sendeve prehistorike. U bënë gërmime të hapura dhe të thella ma në jugun e. Edhe prej këtij studiozi priten hollësia mbas për të parën herë në Shqipni zbulohen gjurmë të kohëve ma të vjetra (paleolitik mustrerjan e syperuer). Ndërsa Cardini bante kerkime nëdër rrethë të Butrintit germimet mbrendë n' akropolin e Butrintit vazhdojshin gjithnjë.

N' akropol, në majë të kodrës, Ugolini pat qitë në dritë tepica të një kishë byzantine me dysheme prej mozaiku por nuk gjet kurrfarë gjurmë jete së ma hershme. Për këtë arsye kryetari i mijsonit vendosi të nguli kazmen këtu kah fundi i 1938-es. Qenë cilë gropa mjaft dhe u zbuluen mure të ndryshëm prej të cilëve edhe pjesë të kohës venecjane. Ma thellë mandej duelen në shesh mure të tjere, të kohëve byzantine e romake. Në shtratin mesjetar u gjeten copa ceramike po t' asaj kohe bashkë me një monedhë. Në shtratin tjetër u zbuluen: një themel shtyllë, një copë trupore prej mermeri, një pjesë epigrafi lafin, një shtamë vorri, disa copa qypash aretin, një fenerë deltinuer e ndonjë send bronzik me disa pare të pa njoftuna. Në token aty për rreth u gjeten fragmente qypash protokorincjan, por ma me shumicë janë ata të Korintit me trajta e madhësi të ndryshme. Ceramika e Attikës asht fare e rrallë. Qypat korincjan na dashmojnë të qenurit në raport, në kohën historike, të Butrintit me Korint.

U zbulue një portë kah deti, që hapet kah jugu në fund të kodrinës s' akropolit afër kishës venecjane e rrenimeve të ninfut romak. Bashkë me këtë derë numri i portave në Butrint mrrinë në pesë, të të gjitha të kohës greke. Nder ana të portës gjinden dy pyrgje. Në nëntoken u gjeten një shumicë fragmentosh epigrafiqë, elementash arkitektonik e objekte të tjera ndër të cillet një krye derri t' egër prej bronzit e shum pjesë ceramike aretine. Koha kur këjo portë mund të jetë ndertue, qe çaktue ajo e helenistikës. Të njëjtës kohë janë edhe muret përbrri.

Pranë baptisterit, nën një kishë mesjetare, u zbulue një ndërtesë e përballë prej sallash të ndryshme. Marconi pat mendue se kishitë të bojë me një gymnaz (vend ku zhvilloheshin ushtrime trupore) por deri tash asnjë element nuk e ka vertetue thanjen e ma sipërme. Mund të thohet se ndërtesa nuk asht e një kohe dhe se asht ndertue kah i lli-ti shekull mbas Kr.

Termë romake (ndertue me qellim banjoje) u gjet pranë portës së detit dhe asht pjesërisht e germueme. Pjesa e zbulueme për-bahet prej dy ambientesh me hyrje të ndryshme. Të sajmuert (strukturat) qe duke të jetë i kohës perandorake në Butrint.

Një ndërtesë e dytë e tillë u zbulue pak larg pyrgut venecjan. Për me kaluë në sallën e banjave të kësaj ndërtesë hyhet së pari në një dhomë, pjesërisht të germueme e të shtrueme në mozaik. I pari ambient asht në trajtë të një tetëkandsh me zgavrë e me një farë lugu në trajtë patkoni. Në majtë ka një tjetër sallë po thuej se katrore. Struktura e murit të ndërtesës asht një pjesë në tulla e një tjetër në gur. Duken ndreqjet që janë ba në kohat e ma vonshme.

U banë germimo edhe mbas ngrehinës skenike së theatrit. Edhe këtu, në një zonë mjaft të hapët duet në shesh një ndërtesë termale, ende e pa zbulueme krejtësisht, por që qe duke të jetë ma e madhja ndër shoqe. Këjo ndërtesë termale qe qujtë prej Ugolini-t *frigidarium*.

Landa e gjetun këtu prej kerkuesve asht e shumë dhe prej të cilës mund të njehen: një krye prej delte, një shumicë parësh e pjesë stolinas arkitekture në mermer. U gjeten edhe pjesë trupore sikur një fytyrë e copueme e një djali, një trup burri e një krye satyri. Me randësi janë këtu disa pjesë riljevësh. Një prej këtyne me mermer grek, pa krye, duket të jetë i shekullit të IV-të para Kr. Janë mandej edhe dy të tjera të kohës romake. Dhe për me plotuë kuadrin e të gjetunave po njëhi edhe një nekropull, germue ma përpara prej Ugolini-t, me vorre që janë të të IV-tit shekull para Kr. e që shkojnë deri në kohën romake. Në vjetin 1940 u gjet një vorr tjetër që duket të jetë i të dytit o i të tretit shekull mbas Kr.

Keto janë të gjetunat e fundit në Butrint. Të shohim tash se c'farë germimesh u banë në vendet e tjera e pikrisht n' Apolloni.

*

Mbas krijimit të sajë. Drejtorija për arkeologjinë pranë Ministris s' Arsimit filloi, kah fundi i vjetit 1941, germimet n' Apolloni. Qe zgjedhë qyteti i Pojanit (Apollonia e hershme ka këtë emen sot) për arsye që vetë germuesi na i shpjegon. Së parit pse zona e germimeve ishtë afër qendrës, d.m.th. Tiranës, dhe këtu mund të mrrihet e të furnizohet lehtësisht; së dytit, meqë në se për të parën herë bojë një gjë e tillë në Shqipni, duhet me doemosdo një vend që t' ishtë i njohun dhe ku të mrriheshë në përfundime pozitive, që të kënaqshin publikun. Ishin për tu zgjedhë Apollonia e Butrinti. U pelyue ma tepër Apollonia meqë Butrinti ishtë shumë larg dhe se të gjetunat e kësaj qendre kishin mjaft të hapta e të njohuna.

Kerkimet pra filluen në Pojan, ku ma parit të tjerë arkeologë kishin germue aty ku gjatë luftës botnore qitë germue Austriaku C. Praschniker tue zbulue pjesë të ndryshme përmereresh dhe ndërtesash shumë interesante dhe ku ma parit të tjerë arkeologë veprimin e vet misjonit arkeologjik francez nën kryesinë e L. Rey-it, tue gjetë pjesë të tjerë sendesh dhe monumentash historikë me randësi të madhe. Sestien filloi të germojë ndër ana të ndryshme, ku germim nuk ishtë kryer, me qëllim që të delshin në dritë monumente të ndryshme të jetës së qytetit.

Për këtë gjë i pari germim (gjithe në për sa na thotë zbuluesi) u ba në bllozin e krye gjatës vjetër në të cillin Praschniker kishte vretë një nekropull grek romak si edhe të qenurit e disa përmererëve romake me karakter funerar. Germimet e tjera u kryen në një herë të pjesën ma të nathtë të kodrës s' Apollonis, mbrenda të rrethit të mureve të qytetit, e mandej në të rramen lindorë të kodrës. Praschniker kishte zbulue një qemer të një murt të madh dhe ku doli një lehtësi madhësia e këtij qemeri.

Germimi i tempullit funerar u ba në një fushë, në e majtë të

prronit Kryegjat, mbrenda rrugës që prej këtij katundi të con në kuvendin e Pojanit. Në fillim u gurmua sa për provë mbassi sheje përmbi tokë nuk kishte fare. Pritej dikë mbassi jo larg prej kësaj pike Prashniker kishte zbulue një tempull funerar të kohës perandorake. E me të vertetë dalin në ditë muret e një ndërtese të përballë prej dy ambjentesh në trajtë të një drejtëkandshi. Të dyja pjesët e ndërtesës janë goditë vetmas e pshitej njena tjetrës. Bashkë me disa fragmente arkitekture në gëlqere, në nënien prej ambjentëve, janë gjetë tepicat e tri truporeve të mdha prej mermeri e dy krena, një maskulli me flokë të gjatë e mjekërr, e një femne me flokë të përdredhun në moje të kokës. Të dy krenat kanë të bijnë me dy prej atyne tri truporeve që përmenda ma sipër. E treta trupore, së cilës nuk i asht gjetë kryet, asht e madhësi ma e vogël se të tjerat e sigurisht do të kenë qenë e fmis së këtij cifti që përmenda. Këto skulptura, të gjitha prej mermeri, të trajtueme mirë, na tregojnë se ndërtesa do të ketë shërbye si vorr ndonji familjes së pasun. Mungojnë këtu mbishkrimet, të cillet do të kishin tregue emnin e titullarit të këtij vorr, që pa dyshim do të ketë qenë një prej banorve ma të pasun t' Apolonis.

Stolisja arkitektonike asht prej guri gëlqeruer të bardhë. Përdhën kur u ndreq e u perdor këjo ndërtesë e kemi prej truporeve që janë të kohës së Antonin Pio-s, e mundësisht të ditve të fundit të mbretënit të këtij mbreti, në 160 mbas Kr. Këjo ndërtesë, me gjithë se bamë për nevojë funerare, dëfton qartas se në ç'farë gjendjet kulturalë ishte Apollonia në kohën romake.

Në një vend, një 300 metër në Jug të kuvendit të Pojanit, asht zbulue një ndërtesë e mbijetëjunt Gymnasium. Na këtë ndërtesë nuk mund të quajmë bash me këtë emën mbassi, ndër pjesët kryesore e qituna në ditë ato të hereshmet janë fare të pakta e pse këtyne u janë shtue të tjera në epoka të ndryshme.

Germimi për shka i përket kësaj ndërtese nuk ka mbarue. Çka asht gjetë përballë prej një kompleksi në trajtë katërkandshi dhe mban një vend mjaft të hapët. Dallohen këtu dy salla gadi katrore n' anën e verit, e fillimi i një të tretit në lindje të tyre. Mbas këtyne kemi një korridor e në lindje një ambjent tjetër me dysheje prej delte së vrazhdë, në të cilën ishte mbërthye një lug për banjo prej bote së pjekme me një ndeje e me një legen për të zhytë kambët. Ky lug me ndeje e legen të kambve janë të kohës helenistike. Pranë këtij ambjenti ndamë prej një muri tullash, asht edhe një tjetër i tillë prej të cillit s' ka ngelë vecse dyshemja e prishun.

Ndër dy dhomat e para asht gjetë ceramike helenistike e zezë e pikzume. Në nivelin e murit, prej gurësh të vrazhdë, t' ambjentit linduer u gjetën pare të kohës së Konstantinit, dhe pranë një tjetri monedha të tjera. Të gjetunat e pareve na dëftojnë se ndërtesa u përdorue si banim dy herë rresht në kohën romake, në të II-tin e IV-tin shekull mbas Kr.

N' ambjentin kah' lindja janë gjetë edhe tri trupore të vogla helenistike prej mermeri: një e Eros-it (hyut të dashunis, djalit të Mart-it e Afrodites) e dy të Artemis-it (hyjneshës së dritës, motrës së Apollo-s e bijës së Zeus-it e Leto-s).

E para trupore, që paraqet Artemis-in, asht e pa krye e pa krahë e ka të rruellun vetëm një pjesë të vogël bashkë me kambet që janë të thyeme në gjuh. Mban veshë kitonin (veshje greke prej leshi o lini që përdorej për mish drejtë për së drejtë) e lehtë e të pa mangë. E dyta trupore femne, ndoshta edhe këjo e Artemis-it, asht e pa kokë, i mungon krahu i djathtë e dora e majtë. Veshë kitonin e një tjetër veshje greke himation (q' ishte si një mantel o pelerinë e që hidhej super trupit). Trupores s' Eros-it i asht gjetë koka për tokë. Ky asht po thuej se lakuria, i mungon llana e dorës së djathtë me gjithë bryll, dora duhej t' ishte e pshëtun n' një.

Prej një salle tjetër kemi edhe një trupore femne, të veshun me kiton e himation e të pshëtun në një shtyllë. I mungon pjesa e syperme me gjoks e një pjesë e barkut. Të katër truporet janë të kohës helenistike, e mundësisht të II-tit shekull para Kr. Por në një anë tjetër të ndërtesës janë gjetë disa gjana edhe ma të mocme. Janë gjetë dy antefikse (përdorëshin ndër ndërtesat e vjetra greke si zbukurim me riljeve në përvazat) të II-tit shekullit e që janë të të IV-tit shekull para Kr. Të dyja paraqet një maska të ndonji femne.

Germimi, që ka dhënë përfundime mjaft të mëdha, asht që q' u ba në të ramen lindorë të kodrinës së akropolis. Na këtë vend, ku dikur ishte një kizhez e Shen Premtes, Prashniker i kishte qitë në ditë një pjesë muri të ndrequn me bloqe, në trajtë paralelopipedit. Me rifillimin e punimeve u zbuluen edhe pjesë të tjera të këtij muri, të cilat ishin të mbulume me disa plot me copa ceramike, teprica truporësh prej delte e ndonji pjesë arkitektonike. Ndër shtesa të ndryshme të tokës u gjetën edhe shtomash romake e mona shtomash prej Rodi, fragmente të ceramikës helenistike e tepica qypash proto-korincjan e korincjan. Me shurrim janë trupit e vogla prej delte, e të thyeme e q' na paraqet një gjithmë femne. Prej këtyne kemi edhe disa shurime të vjetra, të ndërtueme të madhe kanë rritunat prej Rodi mbas një tregojnë ardhshëm të qytetit i Apollonis ka pasë me këto mull.

Të goditunit e murit asht i tillë i rregullt: prej gurësh gëlqerje me trajtë paralelopipedit. S' mban shtesave e konstruksionit zbuluesi muji ma gjatë së një muri asht përdorë në të V-tin shekull para Kr. Arsyen për të cilën ky mur q' e ba ende nuk dihet, e këtë kena q' i ka marrë vesh edhe gërmimesh të tjera që kanë me u ba në të ardhmë.

Skender ANAMALI

FUSHA e artit paraqet, nepërmjet të veprës së kritikeve, të dilektantëve e të esthetëve, një lamshtë të koklavitun formulash, formulëzash, përkufizimesh, arsyetimosh e trillësh pothuë metafizike, të cilat na fusin në një labirinth me qinda portash. Asht sikur të përtrimit të një Babeli në të cilin gjuhët pështjellohen e njerzët humben, nësa ndërtesa doktrinar, tue u naltësue për se tepri, lëkundet e duket sikur po zen mbrendë të gjithë, të dijshtëm e të padijshtëm, në rrokullisjen e vet.

Që nga Platoni, që themeloi Esthetikën e Idealit e që e përfili artin si një mendim i fjeshtë, deri të Kanti, esthet i percept-ionit, të Spencer-i që e përfili nga pikëpamja e dobisë si një ilac ndërgjegjeje e si një dilektantizëm i epër, sa asht folë e sofistike rreth mënyrës për të bamë art dhe për t'a drejtue këtë kah qe-lime të caktueme!

Nga një art për hynine që u ka primë të gjitha formave të tjera, art për atdheun, art për luftën, art për buqësinë, art siba-ritik për qejf, art kavaleresk për gruen... kajojmë të një art për Njerzimin (Humanitetin), patriarku i të cilit asht Hippolyte Taine, të një art për të gjithë, që helenizohet në Ernest Renan-in, poe-tizohet në Hugo-in, shoqalizohet në Guyan-in e shpirtnohet në Tolstoi-n, të një art për vdekjen, vetmbytës, aziatik e pezimist, që arrin kulmin të Schopenhauer-i e të Baudelaire-i, të një art për Epërsinë, që individualizohet në Herbert Spencer-in dhe dehet ndër vneshtat tedeshke të megalomanisë bumbulluese të Nietz-she-s, me të cilin na shurdhojnë mesianikët e «mbinjeriut»; të një art për art, që mbështetet pothuë kryesisht në bukurinë e trajtës, e së fundi të një art për Shkencën, që mund të mbështetet në mvshjen poetike të ndonjëj kursi historije, gjeografije o mjekësisje!...

Nuk po flasim mandej për kaosin e divergjencave që ndeshen në gjinin, në burimet e në thezën përbose t'artit!...

Shkrimtari i madh rus Leon Tolstoi, në një vepër me titull «Ç'asht arti?», shqyrton shumë përkufizime t'artit të dhanuna nga filozofë e nga esthetë anglezë, francezë, tedeshkë, holandezë e italiane pa u cfaqë në favor të ndonjërit. «Duket gjë e cuditshë-me-shkrue aj-por, me gjithë sasinë e pamatun të librave të shkruem mbi artin, ende nuk dihet të përkufizohet mirë ç'mund të jetë arti». Dhe përpiqet t'a përcaktojë për hesap të vet, tue e quejtë një veprimtari e shpirtit të njeriut, e cila nepërmjet shenjeve të përjashtëme, përpiqet t'i transmetojë tjetërkuaj ndiesitë e veta.

Por ky përkufizim i fjeshtë, mbas mendimit të disave, i përgjegjët vetëm pyetjes formale dhe nuk asht përcaktim i plotë i artit. Shumë persona mund t'a dalin me përsikrue atë që kanë sprovue o pamë në një rrethanë të jetës së vet dhe të mos jenë artistat, kurse të tjere mund të na përsikruejnë skena krejt të përfytyrueme, të na pikëzojnë tronditje e ndiesi të paprovueme kurr, por këto i paraqesin me një efikacitet e me një ngjyrim aqë të gjallë e të fellë, sa m'u dhanë shpirtinve që janë në komunikim me shpirtin e tyne, iluzionin e plotë t'asaj gjë që ata kanë dashtë paramen-dimisht me cfaqë.

Duket pra se nuk mjafton vetëm ndieshmësia (sensibiliteti) për të bamë vepër arti. Lypset dicka që asht e veshitirë të përkufizohet e që njeriu nuk mund t'a shujë në dorë, sado vulnet të mirë të tragojë: dicka që Hyjnia e natyra e vejnë që në thelb, ndër shpirtitë e predestinuem; një farë drite, një shkëndi nga e cila, në rastin ma të parë të volitshëm, do të shpërthejë fuqija krijuese e mendjes, përftuese e veprës së vertetë t'artit.

Arti, në formën eporre të vet, ka nevojë pra për dy përbase: atë të ndieshmësisë e atë të mendje-hollësisë. Niena për të the-itë, tjetra për të prodhuë. Ndieshmësia i jep artistit aftësinë të marrë me lehtësi frymëzimet nga dhimbjet, nga gëzimet, nga en-thuziazmet, nga frymullisjet e zemërë drithtuesë të tij kurse men-dje-hollësia i jep mundësinë të përvtetosejë t'a brijë të rrythëme këtë pasuni, t'a përndajë në një mënyrë të përfutur dhe ndër kri-jeme të tija, të cilat, me anë vjash, trajtash, rimesh, tingush, ngjyrash, do të lajnë trashigim, të mvshund me bukurit ideale, dhimbjet e tija, pasionet e tija, afshet e jashet e tij.

Disa mentarë të ndritshëm, sikur Spencer-i, Kanti, Emerson-i e Schiller-i, e përfillin artin si një lojë, po m'dhanë sikur një gjë e tepërme që cfaqet vetëm nga dëshia për t'a tregue, pa pasë ndonjë qellim jashta vetvetës.

Vertetë se arti asht një uatrinë, vërtetë se aj jeshënde, por do t'i binte shumë pahi dhe d'është mblidhsh mbrendë a kufijsh tepër të ngushtë, po t'a përfillsh me një vepër artit të tepërme, pa pasë qellim tjetër vec atij që e i baje t'kajojmë atë e kotnisë dhe të na japë ndonjë lulë bukurije pa kurrnjë prafum.

Arti asht i vetvunëm ndër genjet e krrueme. Kur bleta ndërton odzat heksagonale në një sqetrri të bukur, kur bilbili derdhë dashurinë e vet ndër cicrimet e zhderdydhëta e ndër ritme të melëz heme, kur krymë mendafshit ende shikëzen e artë e kur palat hapë artin nëndritshatuer të vet, bajej art pa dije. Në një primitiv të stolisë së landë të cmueshme armët mizore, katërdari që zakuroj në skulptura të vjetra disa vegla buqësore, bajej art pa dije.

Arti përpiqet të shpërtojë gjanë materiale në gjë ideale: asht pra një forcë e plotë e sime e vetë evolucionit, një shkallë e

artë që të udhëheqë kah «ma e mira», e cila synohet gjithnjë, pa mund m'u arrijtë kurrë.

«Arti, shkruen Ruskin-i, esthet i madh anglez, nuk mund përfitohet as nëpërmjet të përpjekjes së fortë të mendimit, as nuk mund të shpjegohet prej fjalëve ma të zgjedhuna. Ai është përfundim i vetvetishëm i një fuqije që mund të zhvillohet vetëm nëpërmjet të mendjes së brezive të nipasnjishme e që, në fund, i çfaqet jetës nën kondita shoqnore që shkojnë krahas me fakultetet që i rregullojnë. Epoka të plota historie së madhnueshme janë shkri në bashku: pasione miliona të vdekunsh janë përqendruar për të krijuar ekzistencën e njëj arti fisnik, e po t'ishte oq art fisnik ndër në, do t'a ndiejshim e do të kenaqeshim, pa pasë nevojë aspak të ndigjojmë konferenca mbi të, e mbasi nuk asht me në, të jeni të sigurt se na duhet të këthehemi medeoemos mbrapa deri ndër rragnet e tija, o së paku deri në vendin ku trungu i tij asht ende i gjallë, e ku gemat kanë filluar të rriten».

Me këtë gja Ruskin-i pikëzon ma së miri përparimin dhe përhapjen e parë t'artit të vetvetishëm, dekadencën e tij dhe mënyrën për të barmë art. Qinda e qinda vjetësh i u deshtën artit italik për t'arrijtë, nëpërmjet të Madonna-ve të Cimabues e të Giovanni Bellini-t, persosmeninë e Leonardo-s e të Raffaello-s: prej zanevet muzikore të Guido d'Arezzo-s e deri të kangët plot afsh të Verdi-t: prej statujzavet mesjetare të patrajtë deri të arti i Michelangelo-s, prej kasollave të trogloditëve të Sh. Maria del Fiore-s e deri të Sh. Marku i Venedikut. Po të mos njihim mirë përparimin dhe lartësimin e ndonjenës prej këtyne çfaqjeve t'artit, kishte m'u dashtë, sic na mëson Ruskin-i, të këthehemi mbrapa, t'arrijmë ndër burimet dhe në fjeshtësitë primitive dhe të bajmë rishtas, t'udhëhequn nga një ideal i së vërtetës, krejt udhtëmin e ngjites.

Kështu pra arti mund të përkufizohet si një priirje natyrore e qenjëvet kah përparimi e shpirtinimi, priirje që vetëm disa shpirtënvë të privilegjuem u asht dhënë m'e tregue nëpërmjet të ndiesisë së vet dhe të shkëndisë së krijimit.

Fadil PODGORICA

Do të ishte një ngjarje krejtishtë e re në historin e hartëve qi një kritik t'u bante poet, një rrokullisje e të gjitha ligjete psihike, një mbrapështi: përlandrazi të gjith poetet e m'udhë, mbrrijnë m'u b'a, fatalisht kritike.

(Baudelaire)

N. HELENAU

Vdekja e tyre e pakohë në dhë të huej e nga e naja të lugalë, i bashkoi me një emën, në një simbol të vetëm: Poetët e vdekun! Të tre bij të zgjedhun të këtij vendi, ghanë frymën në, dhe të huej. Helenau në Wienë, Migjeni në Torin, Platonius në Paris. Në grahamat e vdekjes, një dorë e huej e randë u a mbylli syt e u a shtoi zorin. Por këjo dorë e huej, ndoshta që edhe ma e randë mbi gepallat e lodhuna të Helenaut, Migjeni ishte naltue mbi mallët e prekshme të vehtjes e e njehte misjonin e vet prej Poeti si flamurtar për një ringjallje, Platonius që poeti i ndjesisë së mbrendëshme, por sentimenti i tij kishte ngjyrë universale; malli i Platonius-it ishte malli i romantikut që ndihet keq në atmosferen plot zhurmë hekurit të shekullit tanë. Platonius-i merr frymë në një atmosferë që largohet nga ajo e qytetit të lindjes. Naoshta ndodhte kështu pse Platonius-i pal një fmini shumë të lëvizshme, pa qendruar për shumë kohë n'asnjë qytet. Në këto endje të liza të shueshme në qytete të ndryshme t'atdhen, humble kësoodore e pamja për gjithnjë vende e gjana që ta lidhishin ngushtë me kërcën. Kurse Helenau asht bir i Shkodrës. Le e rritë në atë qytet ku edhe mori mësimet e para, shpirti i tij u dridhte ma ma së pari prej jehu së permallshem të kangës popullore shqiptare.

Me këtë mbresë në shpirt të ngjitur me kufimin e vorrit të freskët të nanës që lente në Rmë, d'nis për Austri, për të vijum studimet. Prei atij vendi të largët, herë mba herë bash prej prilli së 1920-ës, fjala e vargu i do të çojë atje për nëpër mes të faqevet të revistës Dile e ta, që studentat shqiptarë të Shqonis Albania nxierreshin në Wienë e nën kapak shante mbishkrimin ngushlues: «S. K. S. S. (S. K. S. shpirt kam shpresë)». Kështu për tri vjet, atje për nën të Dile e ta, s Helenau botoi ka një novelë e një vjershe. Kur, mbas një ndërpremsjes së gjatë të botimit, e t'a e Wienë doli t'ap në garkullim, lexuesat e largët shqiptarë kërkuen në faqet e atij numuri të Majit të 1927-ës emrin e Helenaut. Nuk e gjetën. Tue e shfletue, atëherë, mbrapa të ashten, që në numrin e mbramë të 1922 (numri kishte datë 1901, në vitin e kur ngjitet e mbramë të thamë, i kishin lartë e veshshat tringjet (emvet)! pa në atë vjershtë të trishlueshme që atje i kangë shqiptarë, si elegji për së gjalli vehtejes e që e atullin e der mendoj... Qysh m'atëherë, Helenau s'u nda ma t'atë në letrat tona. Në fund të verës së 1936-ës, në një skenë njëj së përditëshmeje të kryeqytetit

u dha lajmi kronikuer i vdekjes së tij në një sanatorium t'Austriës. Por gjatë kësaj kohe shumë e kishin harrue Kollë Mirditen e shumë të tjerë as së njihshin. Dialeria ishte vështirë me u gjetë e njohtja e tij prej lexuesit tanë u kufizua në njohurit e pakë që A. V. jepte në numrin e dytë të Përpjekjes së Brankos.

★

Shkrimet e N. Helenaut paraqesin një shpirt të ndieshëm, me një lotë shpirtnore gjithmonë në trishtim e që orvatet me arritjet, nëpër mes të vargut e të shprehjes, shfrymjen e dufvet që i liohen në përbrenda. Por nuk e arrin këtë ngushullim. Vargu i tij mbetet ankësë e dhimbton; ankësë e njëj lypsi që kërkon një lmoshë që nuk njih, një lmoshë që e lypë ashtu kot, tue e dëjtë mirë se s'ka kush i a jep, pse lmosha që lyp ay s'asht e kësaj bote. Por dora e dridhur e atij lypsi e zani që pëshpëritë kërkesën prekin thellë shpirtin:

Por mue prendvera s'më gzon,
Lot t'idhla po më kullojnë!

Pse s'gjej ma gzim në ket dhe?
Pse qaj kuer tierët këndojnë?

(PSE?)

Këjo notë ankimi pa jeh e lype të pafryt, këjo notë vaji e pikllimi asht nota dominuese e të gjitha shkrimevet të Helenaut, botuem në Dialeria gjatë tri vjetvet. Ka i herë tonaliteti zbutet e gadi kujtojmë se Poeti e harron për një ças dhimbjen. Por asht vetëm për një ças, pse ky «mal du siçetë» i krejt poezis romantike rikthen përnjeherësh në prodhimin e Helenaut për të marrë rishfaq përpjestimet e njëj dhimje së thellë, por të njëj dhimbjeje në vedit e për vetvedi e që s'ikalon kufijt e Un-it. Ky Un asht epigjendër e botës, e Poeti e sheli boten e jashtme nëpërmes të lotve të trishtimit të vet.

Pesimizmi i Helenaut e ka burimin në jetën e poetit. Ende shumë i ri ay humbi nanën. Vdekja e kësaj krijese kaq të dash-tun për të, i dha të parin shkas pikllimi. Ay u-ndi i vetëm e i pakuptuem. Fill mbropa, nodhi mërgimi i tij e ndamja nga vendi i vet që ay donte fort. Jeta në dhe të huë, larg shtëpis e larg të vetvet, që e ftohtë e ndrydhse, së pakut n'e parë, për studentin e ri. Por një arsye tjetër e fortë, për tu dhënë shkrimeve të tija atë rrymë që morën që edhe smundja, që mundësisht, qysh atëherë i kishte shfaqë symptomat e para. Për ndryshej, si shpjego-het që qysh në Dhëtuert të 1920-ës ay shkruente:

«Por për mue, për mue, o bilbil,
S'çilë blërim i ri
Nuk çitë viollecë as trendafil
Por... një vorr i zi?»

(BILBILIT — VJESHTA)

Në një gjendje shpirtnore të këtitë, leximi i Leopardit e vu-ni vulën e hartit pesimizmit të tij. Në shkrimet e Helenaut takohet dendur gjurma të poezis pesimiste të rekanatezitet.

Bilbililit, citue ma sipër, asht njena prej poezish të Helenaut ku trishtimi asht ma i dendur e poeti analyzon, në dy kuad-ra, jetën e vet. Pranverë e Vjeshtë, dy stinë. Pranverë e Vjeshtë jete. Për Helenaut s'flet monotonija e bardhë e verës o të evesh-un e vdekun të dimmit. Vetëm Pranverë e Vjeshtë. Në stinë e luleve natyra ringjallet, këndon, këndon edhe poeti bashkë me të. Por... që një jeh trishtimi, i shikëputun papritë, në këngën e tij:

Por gjer kuer na kemë për të kndue
Më thuej, bilbil, një herë,
Lulet kurr s'kan me maruë
Rrin gjithmonë prendverë?...

Këjo pyetje (që ma vonë do të bahet angushtore) s'aprehun nëpër mes të vargut të poetit që frymëzon ma tepër Helenaut, N. Lënau: «O Menschenherz, was ist dein Glück?» qëndron prorë e pranishme në shkrimet e tija. Në Vjeshtën që asht kuadri i dytë i poezis paysage-i mbyllet me dritë e pranverës terratiset e poeti kan. Këjo pjesë e poezis asht ma shi fumbëbër i rinis e i jetës së tij. Edhe në natyrë e jetës trishtimi:

«Vjeshtë në natyrë e vjeshtë ma flyrat tonë».

Fati i pamën u ka shqiptuem paqeshirë dy poetve. S'gjenit e Helenaut dënimin e pa-apeluesit. Dhëtuert i tynë thellë i falë letërsis shqiptare vargjet me rrëgjikisht e ankur Helenaut bise-don me bilbilin:

Por për mue, për mue, o bilbil,
S'çilë blërim i ri
Nuk çitë viollecë as trendafil
Por... një vorr i zi?
Jeta e më për birë çinari
Se un'kan me e die
Dhëtuert të çehen heu! qygari
Të qumë nën dritë dashnë

(BILBILIT — VJESHTA)

Dashuni!... Jeta asht plot me këtë dashuni fatkeqe. Dashuni për atdhe, dashuni për nanën, dashuni për vashën, dashuni për natyrën e për gjanat. Në veprim e tij, këto aspekte të ndryshme të këtij fenomeni psikjik rrijnë në ndame në një mënyrë të çuditshme.

Dashunija për atdhe asht e rranjosur thellë në shpirtin e tij. Malli prej largese e mjerimet që një mbas një i bijshin Shqipnis mbi kokë, e baje me u-dridhë edhe ma mallëngjyeshëm e ma dhembshunisht zemërën e tij. «Atdhedashunija» e «Engjëjt» janë dy novela ku pikëzohet heroizmi i heshtun i martyrëvet të parë të shqiptarizmit. Heroi i novelave asht i pajisur me një militantizëm stoike si e quen A. V. në «Përpjekjen Shqiptare» në numurin e përmendun. Asht një sokratik i bindun atdheut e hijëve të tija; pin deri në fund kupën e helmit që i zgjasin duert e padeja t'atynë që atmen e njëhën gjithmonë si çifllig i gatshëm aty për t'u shitë e për t'u-bie simbas levërtive veshjtake. Shqipnija, për Helenau, asht «nana e bukura» e e vuellun që, për t'u-ringjallë, ka nevojë për theroren e bijve të vet ma të mirë. Para kësaj nane të dashtun, të gjitha gjanat tjera janë të mjera: feja, pasa, rahatija e edhe vetë jeta. Flamurtarin ma të dejë të kësaj atdhedashunije, Naimin, poeti e thret: Messia i popullit shqiptar! (Te vorri i kombit).

Edhe dashunija e nanës e mbushë ngrohtë zemrën e Helenaut. Asht ajo dashuni, kujtimi i së cilës e e trathton kurrë. Dashunija e të vdekunve asht ma e qëndrueshmja, ma e shprejta. Asht dashunija unilaterale, e tanë për vetvete, pa drojen e ftohjeve të papritura e të keqkuptimeve. Kujtimi i figurës së bardhë të plakës, pranija shpirtnore e së cilës mbushë dhomat e gjenet mbi gjanat e shtëpisë në Shkodër, asht një kujtim i dashtun që Kola ruen shtrejt në zemër:

«Hanëz e bukur, më thuej një herë: si e kam nanën teme, zemrën teme?» — (Nana).

Në dashunit e tjera ti quejmë kështu fiziologjike që ay ka me pasë gjatë asaj rinije së vet të shkurt, ay ka me kërkue së koti thellsin konstante të dashunit së prindit që e braktisi padashitë. I lodhun e i shgënjyem ay ka me këthye, mbas se cilës nga këto dashuni, tu streha e ngrohtë e kujtimit të nanës. E ka me e gjetë përorë aty pranë në zemër të vet. Besnik në jetë e në vdekje. Ka me këthym tu ay afekt zemre, si i mërguem nga rrugët e botës në shtëpin e moçme:

Në ty mendoj kuer trendafil
Fushat zbkuron,
Jone t'ambia kuer bijili
N'agim mallshem fudon!

Vjerrshës i ven titullin Asaj! S ka as shënim as referim tjetër. Por mjafton! Pse me atë mall e me atë afsh me të cillin ay këndon në këto vargje, Helenau s mund të këndonte veç për plaken e vet.

Të dashunija për vashen, vrehet një inkonstancë sentimentale që bjen në sy. Njtitash e këndon femnen plot sensualizëm Khayamiane: («Një herë jemi të rinj e dona me i shijue të mirat e dielmenies»). Mbrapa kujtohet se as në dridhjet e epshtit s e gjen paqen e qelin e shpirtit (Fajtuert?). E atëhere dashunija e tij bahet ideale, romantike në veshtrimin e sotshëm të fjalës, e në vashën ay kërkun ngushëllimin. Por s e gjen as këtu. Këtu ngushëllim ay s e gjen askurrukur. Asht i dënuem fatalisht e pritja e tij i gjasun pritisë së ankthshme të të dënuemit, të cilit i asht lexuem sentenca fatale. Kur asht në këto gjendje, me vegimin e mbarimit t'afër para sysh së fytyrimit, atëhere çdo gja qan rreth tij e penda e tij derdhë helm.

«Edith — i thonte vlenzes së zbehtë me flokë të artë e me sy të bruzët, që një mbramje vonë i kish fatë një tubë me vjollca e zemren me to — Edith, ku mbetën violcat e bukura që i soditshim ndër ato netë qiellore?» Vasha i gjejë ulti, si të flitë me vedi, nësa treni lëvizte për t'u-nisë:

«Pushojnë të veshkuna mbi vorr të dialerisë e të gënjit t'onës».

Ndoshta vajzës së zbehtë që i thojnë emnit Edith i përktohet edhe ajo thirrje pathetike malli, që ngrihet si lutë e si protestë e shpirtit në poezin Lamtumarë! Sa ka qenë prap asaj ay asht pezmatue ke vrente impotencën njerzore përballë dashutit të fatit. Tash i flet së largut, me zemër që i shërnasë në një ndimbe «dolce amara», e cilla, veç, i bjen një lebeza në shpirt. Shfren kështu edhe kundër fatit në një qortim të mbarun që fitillo, si ato rreshat e Leopardit në «A Silvia» — «Natur, o natur, perche non rendi poi — quel che pranditi allora».

I pa mshirë, i tat me ar
Per pikllim qe dhag dashnie
Qe pra gjuu tesh qe dyde
Na p'ndose në një mieri
(LAMTUMAR)

Shpirti i tij i quejtun përperitë ende një kangë vajtimi edhe në «Zin B».

Sa che vdue në m'u shkrie
Asaj pa e koptue
Në dërdhjet si fmië
Pa dijtnë kje me i a true!

I vetëm si asht në jetë, pa kurrkënd afër që me e nda me të trishtimin, ay sjell pafryt syt për rreth me takue një fytyrë të dashun. Kot! Gjatë mullzave të zbehta kurrkush s ka me i a terë lotet e riguem. Ay asht vetëm, me atë ny që i nxen frymën këtu në krahmuër, pa një objekt të caktuem kahë ti sjelli syt, pa një dorë të dashun pranë, në shuplakën e së cillës me derdhë lotët e dhimbjes.

Kpus lule nër fushore
E në tuba i gërshetoj
Por lulet më pshtojnë prei dore,
Nuk dij se kuj ti a çoj.

(PSE 7)

Pezmi i bajtun në vedi pa u-qitë jashtë e dashunija pa objekt të caktuem, e terhjekun rrshqanë gjatë ditve të një rinije së terratisun qysh n'ag të vetin të parë, e shkrijnë ma fort se gjith-shka shpirtin. I nxajnë frymën e e vëshkin.

Në dashunin e tij përgjanat, Helenau ka sentimentet e të folmen e njëj Mystiku. Gjanat kanë edhe ato një jetë të tyne të mbrendëshme. Por për me pasë revelacionin e kësaj bo të duhet me u-utë deri ndër këto gjana e në heshtje me ndijmë të folmen e tyne, hukatjen e tyne. Rainer Maria Rilke ka një poezi në vllimin «Das Stundenbuch» (Leipzig, 1905) që thotë: «Shka asht në të vertetë jeta? Janë ernal, që dalin neper frymë t'ujnave, — janë degët që i bajnë sheja njena tjetrës, — janë lulet që gërshetojnë erandjet e tyne». Edhe të Helenau gjanat e Natyrës kanë këtë jetë në vedi, ndoshta jeta e vertetë. Qe disa rasa ka Poeti ndalet e ndëgjon, me veshë të shpirtit, gjanat e natyrën:

«Janë hyjt e qiellit qi shiqohen në liqet! — gjer sa në vesh të tyne arrijni gurgullimi i valve qi lodrojsbin me zall».

Hana në fushë a dritë tuj lshue
Lulet në gjum kan ra
Ambel prroni a kangë tuj kundue
Filadi s'ndihet më!

Jone t'ambta kuer bilbili
N'agim mallshem kudon!

Por... ndërkaq jemi në numrin e shtatorit-tetorit 1922 të Dialerics e në faqet e revistës asht botue Kuer mendoj. Zemra e tij asht ende e ngrohtë, por zani i kangatarit asht disi imarrun. Asht malli, o asht pranija e smundjes?

Kuer mendoj-kuer mendoj...
Me m'u zhgulë don zemra e shkretët!

Të vrehet fuqija thellsisht tragjike e verbit: m'u zhgulë. Krahë fundi i vjerrshës, i lodhur, ay ndin dishka që e therrë e i a këndirë frymën mbrenda në gjoks. Tallazet përplasëse të zemrës që don me u-zhgulë fashiten — si bijnë në fashë të mollisuna gjymtyrët e atij që jep shpirt. Tash:

«mali zemren gjak m'a çon!»

Nga zemra e plagosun pikojnë pika gjaku. Poeti ka një vegim në t'ardhmen:

«Ishte mbrame vonë e hana derdhte rrezet e bardha mbi flyrë t'atij fati. Qetië e thellë mbretonte: një kangë u ndie prei rruge:

Edhe sunde të shof, moj hanë
Rrezet t'ua të zbukurue

Per një ças L' i nguli syt kah dritorja e vdes. Vdes jo si kish-te me dashtë, si ky fatzi i novelës së tij, në Shkodër, pranë të vetve, ndërsa nga rruga një kalimtar i vonuem t'i çonte përshëndeljen e mbramë anonyne të qytetit të lindjes. Kësaj vdes larg, e dy duer të hueja ia mbyllin murmurat atë pranë, jehoi edhe e përshpirtshme e sanatorijumit i murmurat atë pranë, jehoi edhe ajo e huej. N'atë vetmi të ngrijtë, ndoshta t'ua montonte vegimi i plakës së paqte që ay deshti atë fort, ngjaj i njerës së vet.

*

N'atmosferën e tanishme shkuarë vdeleje, asht e shtrirë me e kuptue botën e Helenaut në shtabilitet e tij kangë të dhimbshëm. Madje, sot dhimbja e shpirtit paqë syve më. E mundet edhe që fati i tij i trishët ka lenë një mbramë të shpirt. Por s duhet harrue që N. Helenau i shpirtit prejz që pa luftën e parë të përbotëshme t'ishonë së par njëri ka pamë e ka jetuem një luftë, del ajo e pamë e pandijshme o zemër fort e prekëshme.

Helenau ka një xharrat në ato të dytët. Mbas rebeshit të sotshëm pëzja e tij ndoshta ka lë e-u-kuptue e ka me u-njohtë ma mire.

Gemal DRACINI

Akush nuk flite. Nji perrallë e tregueme pak përpara prej Norit kishte thirrë malle të vjetra e kishte bërë jetue në kohë të lumtun të shoqitun pergjithmonë. Tue kqyrë ndër gjysahijet e së kaluemes ku ishin zgjue sa kangë të ndrydhuna, sa lote të mëshehuna, shpirti i të gjithvet ishte bërë i heshtun e i ngadalshëm. E tash drita e votrës ishte tepër e gjallë, krismat e drunit në votër ishin në ushtimë e vrozhde. Ma mirë me e vazhduer gjithkush për vehte fillin e asaj perralle! Jehonat e saja të fundit nuk doishin me u-fikë. Ndiellshin shpresa të mocme qit përtrihen në nji ças kur davaritet trishtimi i kohës së tashme, vijojshin kujtimet e perrallavet në perrallën e perhershme të jetës. E seicili kishte me andruee andrrën e jetës së vet.

Mila rrinte përball tij e heshtun, e palevizeshme. Mbi flokët qit ja mbuloishin njënen pjesë të fytyrës drita e gjelbër rrëshqitite lehtaz pa ja prekë qepallat. Edhe ajo shikonte shpuzen, dhe mbi të vizatonte andrrën e saj të kaditëshme.

Mandëj biseduen me zë të ultë, si t'i besojshin dikë të mshehtë njëni tjetrit. Por Nori nuk i ndigjoi. I humbun në andrrën e tij aj paju, si në vegim...

Aj e donte Milen që prej shumë kohë ma parë. Nuk mbante mend kur. Ata ishin rritun bashkë. Shtëpiat e tyre ishin pranë e pranë, e kopshiti i vogël qit gjindë ndermjet, kishte genë i të dyvet. I kujtoheshin lojat e para, ndodhinat e vogla qit lonë të kujtesa nji gjurmë të pashlyeshme. Nji herë ishte rrezue nga kumbulla e kishte ca ballin. Mila, tue ja pa gjakun, ja kishte plasë vajit, e andersa qante, ja fshinte me kindin e fustanit. At shëj në ball aj e kishte gjithnjë! Nji herë tjetër ishte idhnue me të, kur ajo e kishte paditë të i ati për nji trumcak qit aj kishte vrë me lastik. Qysh atëherë aj i premtoante se nji ditë ajo do të bohej nusja e tij. E kur luejshin shtëpiatish ishte krejt e natyrshme qit aj t'ishite burri dhe ajo grueja e tij...

Por kohnat ndërrojnë. E bashkë me dëshirat ndërrojnë edhe tempujt e së kaluemes. Aty ku kishte genë nji kopeshit i vogël me dy kumbulla e me nji pjeskë tash ngrehej nji tjetër shtëpi, e banueme nga të huej. Nuk ishte ma rrasa e gëlqertë e pusit ku ata patën gdhënë me aq kujdes emnat e tyre. Tash shifeshin rralle e nuk mund të luejshin ma bashkë. Ishin rritë. Nori vinte të shtëpija e vjetër vetëm verës, sa me kaluë pushimet. Mila e pritte me rrahje zemre... por zemra e saj ftofej gjithnjë ma tepër.

Tashmë as nuk shpresonte. Andrra e nji dite ngjallej rralle here, kur gjurmët e së kaluemes vezulloshin të fuqishme, dhe fikëj shpejt. Tashmë nuk shpresonte. E megjithatë e dashunonte Norin si gjithmonë, si atëherë. E as nuk ja mëshehte. Kur conte sytë e thellë kah aj shuente cdo kërkesë, cdo padi. Por nji ambëlsi e ankueshme aty u vizatonte ciltaz. E Nori vunte sa herë e ndeshite at shikim. Edhe aj e donte. Por jeta e tij tash kishte marrë nji drejtim të ri e aj nuk mund të kthehej kah nji andërr e vjetër. Jeta e tij ishte betejash e përpjekjesh. Ishite e pengume për tjera cage. Jeta e tij ishte nji jetë e truemë.

Oh! nuk ishte gjithmonë i lumtun prej asaj jete. Sa herë njeriu cakton lehtazi kur caku asht aq i mundshëm me u-arritë! Dhe sa herë dëshpërohet për nji gjë të vogël! Ideali i tij ligstohet atëherë sa me u-matun me ngashërimin e nji çasi! Shi at natë aj kishte pësue nji tronditje të tillë. E ndoshta ma tepër për harresë se për ngushullim ishte drejtue kah shtëpija e mocme ku andruej nji pjesë e madhe e feminis së tij.

Por atje, të votra e mocme, ndëjën në vendin ku sa herash kishte ndëje, rrethue prej fetyrash të njoftuna qit sa herash kishte pamun, hapi kishte vazhduer ma gjatë. Aj kishte gjetë të kaluemen të gjallë e të erandshme. Si prej nji kutije së cmueshme, të mbyllun me kujdes, ajo delte e mbushte me erë të mirë mbi të, vendin për rreth. Aj u-trembej nga dëshira e perrallës në mbarë, si prej nji dufi. Përralla qit tregoi ishte dëshira e vet e dososun, ishte mall qit koha e ngjeshë me trathti në fetyrën e nji vehteje së largët, të panjohun. E ajo vehte asht vehte e jonë e paditun, asht fshamja e jonë e shndërrueme në shenonë të gjatë përrallë, si ato qit u kollzohen fëmijevet.

Aj kërkonte dhe dinte kur tregonte përrallën e jetës së tij, por Mila kishte qit tue e ndigjue. Kishte qit në heshtje... e loti i heshtun asht lule e veshkun qit ma me furë! Kuptet e bije... e loti i heshtun i nji femne asht qit kullueltë qitim i nji dashunije të humbun pergjithmonë. Aj nuk kishte në tue lotun për kishte pa vetëm sytë e saj të lagura. Vezë qishin, qandshëm, si drita hyjsh binjakë, të vetëm e qajellit. Dhe e kishte kqyrë me habi, me habin e atij qit zëlon dikë e dashur të tij. Por ajo i kishte mbyllë sytë e aj nuk kishte mund të u-a-kupte dhimën.

Sa do të kishte dashitë me i veshtrur natë ato nineza, me i puthë ata sy të loqun! E t'ishite lotin e atyne syvet, me i marrë prapë lumen qit t'ishite kishte së raktue. Flokët e saj të gështenjtë dritëshin në vala të tija e zbritshin mbi supe si kunorë e gja. Sa do të kishte dashitë t'i përkëdhelte ato flokë, t'ua shpëte dorën për ngadërr dashunisht, si me droje. Ajo ishte aty pranë e pranë. E kishte e saj amesojshin e dehsish. Do të kishte njofuë natrinë e pranun... cdo lëvizje e tij nuk mund t'ishite tjetër vecse përkëdhelje, përkëdhelje e flokvet të saj, e ballit të saj, e kryet të saj... Mandëj do t'a kishte shtërgue në

gjë. E ajo nuk do të kishte kundërshtue, e do t'i ishte struke ma tepër ndër krahe.

Dashunia e vjetër rilindte me krejt ushtimën e parë. Mila ishte aty, pranë e pranë. E do të kishte mjaftue nji zgjatje krahu... Do të kishte qenë shëji. Do t'ishte lëshue e tana, pa kujtue dyshimet e ditvet të gjata të harresës. Do t'i a kishte falë të gjitha... «A e mban mend?» Nji fjalë e buzvet të saja do të kishte bërë ma lulzue krejt lumtunin e kalueme. Do të kishte qenë nji lumtuni e përhershme...

E pau vehten së bashku me të, në nji shtëpizë të vetmueme në mes të nji pylli, para nji liqeni. E nalt, rëtë si vela anijesh që shetisin lumtunin e tyne. Grueja e tij e vockël i flën pranë me gjum engjuish. E zgjon në mëngjezet e pastra të pranverës me përkëdheljen e floknajes së shprishun mbi fëtyrën e faqet! Ajka nji gjë të ngrohtë ku t'a mbështet kryet e lodhun, ka nji trup të njomë të dashun që t'a lëmojë lehtaz mbi mishin e butë. E nuk dëshprohet ma. E çdo idhnim tretet në puthjet e saja. Ajo e shikon me adhurim, me nji cudë të pangopun. Dhe që asht i mirë, porsì nji fëmij. Dhe të dy janë fëmij, dy fëmij e nji dite që lozin shtëpizash nën hijen e kumbulles, atje në kopshtin e mocëm...

Aj kishte ecë verbtas për kaq kohë. Vetmija e kishte salvue gjithkrahë. I vetëm, gjithmonë, i vetëm, i pakuptuem mes turmave të cilavet u falte dashunin e tij të madhe, i dëshpëruem prej ngërdheshjevet të gjindjes s'ultë që s'ja kuptojshin ideat! E tash, mendonte, tash që do të delte nga shtëpia e Miles, do të drejtohej neper udhen e errët, kah nji dhomë e shkretë, e largët. Atje nuk e prite kurrnji fëtyrë e dashun, kurrnji gjurmë e përmallshme. E pritshin vetëm hijet e murevet e t'orendivet, heshtja e padurueshme e natës, jehonat e zanit të vet të zakonshëm në hapësin e ngushtë mes katër murevet, dhe rregëthja e trishtueshme e pendës tue shkarravitun mbi letërën e bardhë...

Shikoi Milën. Ajo këqyrte gjithnji drejt votrës. Flaka ishte fikun, shpuza ishte bërë hi, por fluturimi i andrës gjithnji vijonte, vijonte. E shikoi për nji kohë të gjatë, ashtu të palevizun, të ngurtë. Apor kishte fjetun? Andra e parë mos ishte përcjellun n' andrën e gjumit? E shikoi përsëri dhe desht t'i thrrasi: Mila! Mila! Ky emën kishte nji tingull të ri mbrenda vehtes. Po t'a kishte thirrë at cas ajo do t'ishte zgjue trëmbshëm, e do të kishte hapë sytë e cuditun. Jo, nuk donte t'i çfaqej n' at mënyrë të hovëshme. Donte që shëji të vinte kur të dy t'a pritshin, të vinte vetvetiu, si e para rreze dielli mbi ujat e nji deti virgin... Në largësi u ndigjue kanga e nji gjeli. Ishte vonë, koha kishte kalue si në gjum. I u kujtë se at natë do të prite të shtëpia e vet nji tjetër grue. E të nesërmen do të nisej për nji udhëtim të largët. Kushedi kur do të kthente. Aj ishte nieri që caktonte më nji cas, shkonte drejt sulmit të erës, dhe rregulli i tij ishte që i erës. Nuk e donte arsyen e vijueshme, hapin e matun. Fluturimet e hovëshme,

rrebeshet e furishme, mandej prehjet e gjata si gjumë narkozi, kto ishin shpirti i tij. Jetonte në nji turbullim të vazhdueshëm. I besonte frymëzimt të casit. Nuk kujdesej për ardhmenin. Po të kishte mundun t'a shtrydhte casin e tashëm deri ku s'vë ma, aj ishte i lumtun. Mandej e flakte si nji lëvore të palang, e harronte për nji tjetër. E tillë kishte qenë deri tash jeta e tij. E as nuk i kishte shkue kurr ndër mend të ja ndronte shtëgun. Jo, aj nuk mund të jetonte i lidhun as me pengun ma të vogël. Ishte i knaqun nga liria e tij. Ishte si nji zog detesh. Jetonte me ngjyrat e qiellit, i kapte rëtë sa herë të donte. Nuk njihte zot tjetër përvec liris. Donte shokët që vehten, nuk donte familjen, ishte i knaqun që s'e kishte ma. Si kishte mendue me u-martue me Milën? I u-duk nji gjë e cuditshme!

Dhe prap e shikoi. Ajo kishte jetë. Krahnori i cohej e i ulej harmonishëm, kurrqaj tjetër nuk levizte. Tash fëtyra e saj ishte e celun, e të celun ishin edhe sytë, paksa, ndërmjet gepallash. Ishte e bukur, ishte e dilrë. Si nji engjull, mendoi. Aj nuk i donte engjijt Gazi i tij ishte i turbullt. Shpirti i tij ishte si nji copë qiell e dangueme me të. Dufet e rrembyeshme kaloishin neper të si vetima ndër plazh rëshë. Jetë, jetë aj donte! Dhe t'ishte jeta nji mallkim i varun mbi krye a nji grusht pluhri të përgjakun! E pati frigë kur e përëfytroi vehten të ndrymë në nji shtëpi të zakonshme, të lumtun nga pranija e nji grueje vjetër, të knaqun nga ato mizerje të vogla që përbanje kuptimin e nji familjeje borgeze. Aj dashunonte driten e ndrrueshme, ngjyrat e yllberit. Dashunonte zjorin e ndezun belos, si m'vare që përvelon e zhdukut shejpt. Dashunonte zjorin, dhe të erën...

Nji frymë e gjatë ere e lekundi dashat hapësinën. Pemët e thata krisën të gjitha së bashku dhe u-dridhën në votër flaka e gjelbër që gati po shuhej. Perdet frynë në vet anije. Sendet e dhomës morën nji pamje tjetër: nji tjetër jete. Mila u-duk si nji zanë ajri me fëtyrë të qarta. E gojë të hapun. E jetë u-tkurën mandej gulfen e u-përplodh në pasqyrë madhe e aurit. U-duk si nji det i cuem peshe për therrë, i xhamat e vitares zane të ndryshme mureuroshin fytyrën e dhomës, ngjoshin gjumin e të gjitha gjanavet dhe ngjeshin dashat. Atë t'ijehoi nji kangë e njoftun. Vinte në rrugë, dhe poshtë dhe ngjitej hovshëm të zemra e tij. Zani natës e thirrte nga dashat, fryma e natyrës valonte dhe ja moushte krahnorin. E në mes t'atij kori që njofti edhe zanin e natës. Përthë, me jehonë tjetra dhe shkonte në mes të tyne i erës e i ngjishëm. Eja, donte kah deti. Edhe për pak do t'agonie. Duhej të prite qanun buze detit, me floket e rimë nga erë, me natën me floket e shpupurishun n' ajr. Me krahët e harruem të frymë kalë deti, me gojën e madhe ku shkumbzoishin valat e rraparaj. Eja i rrrokulliste kah deti. Edhe për pak do t'agonie. Duhej me padë para agimit, me e pritur ndër buzët të njomuna për të vënë puthjet! Me e rrembye bukurin e qiellit,

dehjen e erës! Me e pa lirin e purpurt tue u-zgjue ndër flatrat e erës! Me e ndi vehtën të rilindun, të shpirtnuem prej jetës së natyrës! Prej frymës që aj e njihte mirë e që e ndinte mbrenda në krahnuer valavitës tallazesh hareje, krue i trëmbyeshëm i kangës në lirin e natyrës s' amshueme!

Agron LIBHOVA

PROZË POETIKE

PRITJA E PROFETIT

NA kërkohet Profetin t'onë, Profetin e kohnave të reja... Në shpirtnat e njerzve modernë kan prendue përgjithmonë fenat. Dogmatizma e misticizma e fenëve të vjetra nuk i dehë më shpirtnat t'onë. Në qoftë se gjinden ndër disa zemra, ato janë ose thërime të pa randësi të së kaluemes, ose injoranta që nuk jetojnë me shpirt në epoken e vet.

Pse epoka e jonë është epokë dyshimi e kritike.

Na nuk jetojmë, na dyshojmë e kritikojmë. Prandaj jemi njerzit më të palumtun të të gjitha kohëve.

Si turma të tretuna na endemi të mjerë në një botë dëshprimit nën qiellnat mizore që tallen me në. Hyjt xhixhillojnë si gjithmonë, si në epokat e arta klasike, si në kohën mistike të Kristianizmit e t' Islamizmit kurë njerzit deheshin në soditjet qiellore, por asgjë nuk na përvehtëson, asgjë nuk na ep shpresë.

Të gjitha përparimet e çpikjet e epokës nuk e përmbushin dëshirën e shpirtit: shpirti kërkon me tretë në ekstazë...

Shpirti kërkon me fluturue, por qiellnat nuk i përgjegjen!

Këthehemi të lodhun e pa zemer me kërku shkëndija në kohnat e kaluema, por në zemrat t'ona ato kan prendue...

Ecim qorras në këtë epokë të trazueme që ngjat me qinda vjetësh, që po ndrydhë qinda brezinnash të pafat. Si shpirtnat e Ferrit jemi në mëshirën e një fatine të padhimbëshme që na përzin si atoma të mjerë në një kaos të pafund...

Prandaj... kërkohet Profetin t'onë, Profetin e kohnave të reja, që të na rrëmbejë shpirtnat nga kjo fatinë, të na dehi, të na vejë në gjumë... E pranojmë, e përlejëm nga të gjitha rymat meskine të shekullit... Pse Profeti që kërkohet nuk është sigurues i thehtë të lumnis fizike, por rrëmbyesi fatal i shpirtneve që do të na tresi në ekstazë të reja...

Përfel KRUJA

Nga «BISEDE ME VETVEDIN»

Udhash së vetmueme

Në qiellë t'qartë hyjt shetisin plot mshetisi,
e un këtu poshtë shetis.
Kamba, shpesh herë, në gropa e gur
udhash që baris
m'ndalet unjt.
Thotë shpirti: «Dritë dëshroj
por me njëhtë shigjet, që jam kah pershkoj!»
Atherë lindin mendime.
E në shpirtin t'em, rrahin njëmi dyshime,
por hapi i jem nuk ndalet,
sepse vijoj prap'pa ditë kah me shkue
ashtu si qorrt, që s'ka kush më e udhzie
Por m'flet një za ner udha të vetmueme.
«Strukem ner qoshe portash e baj dritë
balushë e zbetë un jam,
por luftë me terrin baj dita për dritë»
Xhixhilloja m'flet kështu.
Hapin ndali shpejt atherë,
por me gjetë driten, që dishroj nga bërë.
Por ças në ças, pa pritë
ner syt e sajë fiket në këta dritë.
E kaloj plot tallë dhe mëni,
se kam nevojë për dritë që s'ka mbarë.

Atherë ndajva i za me sotitë me ambelsi,
hyjt përshetisin nën qiellat që shkëlqim:
«Këtu më shpesh hyjt kështu,
për shtrije dotë e shpirt dyshimtar
e grabit hujta me luftë si ari».
E shikoj qiellin. Ashtu qiella teper larg.
Në shpirt m'rrëzohet mëni.
M'përshkohet një përbufje ner sy t'mi

e mbi buzë gazi tallës më shperthen:
 «Due të shtrij doren, hyj, t'ju grabis
 e të ju shkrrijë një nga një në pluhun udhash
 mbi të cillat vetmitarë qyshkurë shetis.
 Due t'ju coptoj e driten due t'ju fiku,
 ju që dyshime nisët me m'krijue
 c'nga fmini e parë e s'është' kurr me m'ndricue!»

Shpirti m'flet persi: «Dritë deshroj
 per me njohtë shtigjet, që tash po pershkoj!»
 Por një za qortues flet me kumbim t'ri
 e m'a plasë shpirtin unji: (1)
 «Jashtë driten kot kerkon, njeri i mjerë,
 silli syt, kerkó n' shpirtin t'and njthërë!»

Gasper PALI

Shkoder, 20-VI-1941

1) Ky rresht në dorshkrim është i nënvizuem trashë prej poetit, si fjalet
 t' i ishin dukë të zbehta për të shenjue plotsisht vjetërit e mbrendshme e
 dallëgjë shpirtinore të frymëzimit. (Shënimi i Redaksit)

Njerzit nuk janë gesharake vëç atëherë kur duen m'u dukë ose
 me genë çia nuk janë. I vorfëni, injoranti, katundari, i sëmueti,
 plaku nuk janë kurr gesharake në sa kondendohen të duket të
 tillë dhe mbahen mbrenda kufijve të duhuna të këtyne çilsive
 të tyre; por përkundrazi janë gesharake kur plaku don m'u
 dukë t'ri, i sëmueti i shëndoshë, i vorfëni i pasun, injoranti kër-
 kon të bahet i dijshtë e katundari qytetar. Edhe të mbetat e
 trupit, sa do të dukshme e të randa që të jenë, nuk kishin me
 shkakdue vëç një të qeshun të njehershëm, po që se njeriu nuk
 do t'u mundonte me i meshehe, dhe nuk do të bante me tregue
 sikar mos t'i kishle, që ashl - si me thanë i ndryshëm nga c'asht.
 Kush kundron mirë, do të shohi se të mbetat t'ona nuk janë
 gesharake, por asht gesharake orvalja e jonë për me i meshehe
 ato e me u duke a-llue se nuk i kemi.

(Leopardi)

Kléopatra

Kléopatra mbretëreshë,
 Ti — i thosh, atij që deshtë —
 Sontë eja rri me mua;
 Nesër: vdis se ashtu dua!

Cilido që «Ai» ish,
 Quhej lindur me këmish;
 Dhe sado që ajo piekje,
 Do mbaronte me një vdekje!

S'të pelqeu?

— jo — çudi;

Çfar është jeta a e di?
 Një pik' prushi, në një natë,
 Me mijarda vjet e gjatë.
 Eshl një dritëz bukurëze!),
 Befas fale sa u ndeze!

Dhe njeriu,
 Pika shiu, val' veriu;
 Pj'k e shiut, pik' e diellit.
 Robëruar në dor' të qiellit,
 I gatuar me tute loti.
 Për t'u bër' kafshita moti!
 E pra duhet një kujtim.
 Që të mer me një rrëmbim!
 Dhe të heth mbi sup të fladit,
 Kryefron i kryefatit;
 E të tund e të lëkund,
 Ku gjen Zotin mu në fund!

Si nasht,
 Un' illoj,
 Un' poet, ti poet,
 Syri yl, ulli i zi,
 Atë sy e atë vutull,
 Dhe... bëft kurban një
 [shëkuil!]

ALI ASLANI

1) bukurëze = xhishillojë. «Këtu këndohet nga fjalit në To
 «Këtu bukurëze»
 «Këtu prapa që të shetë»?

Poeti i yndëzuar i Thando, i lloj, asht me tepër i trim shpirtë e ndër mejtme se sa në
 moshtë: asht hantë e kështime dhe shkurive. Me maseologjin e bukur Vionjate dhe me gjuhën
 e vet t'ambël e shkurive e hantë e shkurive. «Këtu bukurëze»
 vashën, trimin, trimin, fatin, fatin, vashën, trimin dhe të kaluemen. Asht hartist ndër onor-
 matopolizma, shkurive shkurive me shkurive me shkurive. Poeti e bukur për botim një vëllim
 poezish «Këtu» Vidi vidi «shkurive» «Këtu» shkurive e gjuhën shkurive e shkurive e shkurive
 ndryshim nga poeti shkurive shkurive «Këtu» shkurive — që shpeshhet të shkurive shkurive sa me
 parë — kaluemet e shkurive shkurive.
 «Kléopat» shkurive shkurive poezive të bukurë vishtrun-plote.

RED.

KLABUND, një pendë e hollë e botës gjermane, me veprën e tij «Historia e literaturës» ka na dhënë një pasqyrë shumë të kllartë zëvillimesh dhe mendësish letrare qyshë në xanafillet, si të të ndiejmeve ashtu dhe fjalës së shkrueme. Vepra vetë është një margaritar gjuhe së bukur dhe, mbrenda pakë kohe, shijohet të gjithë bota mendore dhe letrare me trajta dhe ngjyra botëkuptimesh së gëdhënme në përleshje e sipër ndjenjash dhe mendimesh evolucionare dhe revolucionare të njerzisë. — Me mprehtësi të një personaliteti të shquem, me zotsi ndiejshëmënie të letrarit tepër të hollë dhe të pajisun vehtjaksije esthetike dhe artistike të përsosun, Klabund paraqet të gjitha çfaqjet plot afshë perpiekjesh të botës mentare nepër kundërshtime dhe rrjedhime përkatëse për natësimin dhe humanizimin e jetës njerzore. — Analizon të tana dukunit e mendësis njerzore, kombëtare dhe mbikombëtare, filsofike dhe artistike, evolucionare dhe revolucionare, që parashtrihen si në një romanc të bukur, ku njerzija qanë e qeshë, lënditet dhe dirgjet, përpiqet dhe pëson, mendon dhe senderton frymen e vullnetit të përparimit shkallë — shkallë dhe të përsosimit gjithnjë të vazhdueshëm të shpirtit dhe të zemrës, të jetës mendore dhe shogënore të botës mbarë. Pra, herë pas herë, me shqiptime të veprës në fjalë, do të përpiqem t'a kënaqi lexuesin e «Frymës». Shpresoj, se do të jem në gjëndje t'a arrijë qëllimit t'ëm, aqë më tepër, mbasi dëshroj t'i shërbejë botës shqiptare me diçka konkrete, tue qënë se është tepër e vorien për sa u përket njohënie të letrës dhe të mendësis ndërkombëtare-botënore. — Dhe kështu kësaj rradhe po paraqes. «Hellas (Greqin dhe Roman)». Por përpara se të vazhdojë, për t'a kuptue shpirtin grek në tanësi, të më lejohet t'a marrë disa fjalë uha Goethe-s: «Fatbardhësia më e madhe e të birve të dheut, është po vetëm, Personaliteti». Esenca kryesore e çdo njohëtie është, që çdo veprë e artit lypë përherë e pa kurrë farë dallimit një personalitet vehtjakë në kuptimin e plotë të fjalës, të fortë dhe të shquem. Një veprë e madhe e artit një personalitet, një gjëni. Po, bash në këtë kuptim qëndron kryekrejt gjykimi, që mbshtëfësia e fuqia mrrekulluese greke, na del në shesh nga kuptimi: personalitet. — Vetëm e vetëm, tue e pasë kuptue fuqin e personaliteteve të mëdha, mund t'a ndiejmë dhe t'a kuptojmë Artin dhe jeten mendore greke, e aqë dhe më tepër mbshtëfësin e njëj fuqije së jetës së patundshme. — Fatlumnin në fjalë e paten greket si asnjë popull tjetër, të cilët i shqot, i lartësoi dhe lu çeli fytren plot gaz e harë, galldim e kënaqsi në shpirt.

Fisnikija e burmija bëhet principi i jetës së tyne. Në veprën e Homerit na pasqyrohet Greqija e bashkueme, tok si kokrrat në shegë, dhe e njënjshme në besimet e Perëndivët, në dialekt, në rrethanat dhe kushtet e ligjeve themeltare të «tëtitit», në doka e zakone dhe në siellje bujarijet. Në këtë gjëndje i shpuer sigurisht gjenialiteti i poetit. Homeri u krijoi dhe u dhuroi grekve gjinjin e Perëndive dhe bashkimin me të gjithë kuptimin e fjalës. Nga ç'haç më nalt, shifet kllartazi, se grekët kishin një ndenjë të ngrohtë dhe të pushtedshme për jetë, ndërsa një urrejtje të rreptë për vdekje. Hadesi (ferri) përshkruhet në të gjitha mythet dhe shkrimit në një formë të tmershme. Kreshnikët e mëdhaj, burrat, vetë t'i liadhës, qajnë si fëmit e vogël, kur vjen puna me vdekë. — Klabund gjëndjen shpirtnore greke në fjalë e karakterizon në këtë mënyrë: «Më mirë një qën i gjallë se sa një Perëndi i vdekun». Deka prë është tragjika e jetës greke, gjëqë do t'a shofim në shqiptim e sipër të kapitullit në fjalë.

H E L L A S

ITALIA E JUGUT. Paestum. Një ditë e nxehtë të verës. Njeriu prehet rät nën gërmadhat e tempullit dorik të Neptunit. Fusha mocolorë thithë aër lagështinë së ngrohtë. Luja të kuqe dhe të verdha bulojnë fantastikisht në majo të tempullit dhe permes rrasash prej guri. Firi rritet po kursim. Një qen i althertije së mahnitshme mëkatnore. Atje larg një varg masë së vogla. Përvuhtë-nisht këndon deti. Një kopë buejsh kalon aty për Barin i tyne: Pani, që i fryn Syrinxhit. Vetëm aq, në një hijë të pamje, e din, se ç'farë rëndësie ka kultura greko-shqiptare. Shtyllë të cilat e majojnë qiellin dhe qëndrojnë të forta mbi tokë. Një binde pa shprehje dhe e doemosdoshme para diellit dhe të gjithë shqerve. Gëdhënjë është dritë dhe gjithëkundë pëhite një lëndë të ngratë. Perëndit nuk merdhasin si të na në varan e jetë, ku iu ndarohen shtëpi t'errta, në të cilat se hyjnë zhaurrima dhe stupa e shinave me rrshëkë dhe as nuk e përdorin rrezë diellit. Por, në Greqi: Ç'ka bënte Neptuni, që mund të rritet pa ujë, kur e shpëputte një stuhri shesh? Shkurdë shiklash dhe qeshet. Në të gjitha anët tempulli i tij është i lirë dhe në shërrë të të tana ernalve, të fluturave, të korbeve, që tëpë folën në shërrë të ngratë. Toka është e ngratë, jo e rumbullakët, jo gjyle, sikurse pat konstatue mbarë. Kopë, porë, mbarë shërrëshinë e pafundshme, një kupë tepër madhe, në të cilën, çka jeton, i falet vetvetiut të parit, forat e madhit Perëndi i jetës së gjallë. Korpi i shënjët është masa e të gjithë shqerve. Korpi i djaloshit, trupi i gravet. Koha vetë duket pak e rëndë dhe e shqetshme. Kush shqetsohet përpara Vënutit madhështore në musun e themrave në Romë, se ajo nuk ka krye?

Greqia ngadhnjente, si Nikea e Samothrakes, Perendesha e Fitores, pa krye. Kësaj ndiesije së ngrohtë për jetë i përgjigjet një urrejtje e tmerrshme për vdekje. Ferri pershkruhet në të gjitha mythet greke plot lemeri dhe tryqe. Kreshnikët e mëdha kjojnë si fëmijë të vogël, kur është puna me vdekje. Më mirë një qonë i gjallë se sa një Perendi i vdekur. Vdekja. Kejo është tragjika e jetës greke, dhe këte tragjike e trashigoi nga grekët bota kristiane. Ajo për popujt e Lindjes është tënësiti e huej, si indasvet dhe kinesvet, të cilët në një farë veshtrimi nuk e njohin fare vdekjen. Në mysteriet eleusine, që formojnë një nga faktoret kryesorë të vjershris greke, hellenët u-kujdesuen t'a gjëjnë një ngushillim të mbshethtë për t'a kapërcyer vdekjen. Por gjithënjë tutje Demetri, Perendesha e Tokës dhe e Frytësive, çdo vjetë i lën të pihen kalëzët: kështu pra dhe besimtari, mysti, do të rilindet gjithëherë sërish, kur t'a prekin korpin e perendeshës. Për atë, mystin, thotë Sofokliu, «ka një jetë në Hades». Kështu pra antarët e shoqërive të mbshethta eleusine e kishin vetdijen e jetës së pasocme para grekëve të tjerë, të cilët s'ishin tjetër në Hades vecse hije të shkrëta dhe të gjora. Dyshimi është tepër i pakët, që unjisi trupnuer i besimtari me perendeshën në mysteriet eleusine të ketë dhënë simbolin për unjin e fetori kristian me «korpin e Zotit» në-Kungim.

★

Epopët e mëdha greke, që shtielën rreth fytyrave t'Akili dhe t'Odiseut, në të cilat si pikë kryesore qëndron lufta e Trojës u-parakënduen pjesërisht, brez pos brezi, prej generacioneve Rapodësh, deri sa i fëtilloi dhe i përmblohi një poet si Homeri në «Ungjillin e Hellenizmit» (kund 200 para Krishtit). Herodoti thotë: Homeri iu krijoi grekvet Perendit e tyne. Kejo është dhe s'është e vërtetë.

Epet homerike, me gjasë, u-lindën në rreth fisesh princore kadmike, pra n'oborret semite. Shkrimi hyrogjiflik i Egejvë të parandeshëm nuk është decifruar ende dhe na nuk dijmë gjë me siguri, nëse kultura mykeno-minoike të ketë qënë thjeshtë semite, ndoshta, më përpara, do të ketë parakaluar një epokë më e lashtë ariane. Sidoqoftë kejo kulturë qëndroi në shkëmbim të vazhdueshëm me kulturen hamito-egyptiane dhe mund të konstatohen gjatë të të gjithë kohës greke prijë dhe vragë gjurmash orientale, të cilat përherë dhe vazhdimisht sërish zmbrahen dhe debohen për t'u shquë përsi me fuqi dionyse.

N'anden tjetër rrëtimi më i ri i studimeve ditunore i ka provue marrëdhënjet e mythologjis greke me atë indase. Megjithëse origjinaliteti i kulturës greke, i besuem për mija vjetësh, në këtë mënyrë, pëson një tronditje tepër të randë, prap se prap nuk i bëhet ndonji dëm aftësis vigane artistike, që është baza e epeve greke. Sepse ketu del për të parën herë në shesh karakteri i kulturës

perendimore (prandë) na të gjithë, që jetojmë sot n'Europë, endë jemi «Greke» — edhe në qoft se nuk e dimë). Njeriu s'ka vlerë fare, vepra është të gjithë. Nderkaqë për Lindjen asiutike vepra nuk ka asnjë randësi dhe njeriu vlen të tanë. Epet homerike hedhin gurin themeltar për të gjithë kulturen perendimore. Homeri mbështet pas vepërës së vet Duket, sikur t'a vjershonte vetveten, sepse mendimi i poetit nuk del derkundi në shesh. Iliadha është vjersha e mënis s'Akilit dhe e luftave rreth Trojës. Ibyllet me diegjejen e kulomës së Hektorit në zjarr. Odisea pershkruen aventurat dhe peripetit e Odiseut, mbretit t'Ilhakis, gjatë udhimeve të veta nga Troja për në shtëpi. Perendit janë autorët shkaktarë dhe përbaruesit ekzekutues të vullnetit njerzuer. Por më e fortë se Perendit dhe njerzit është Anankeja, nevoja shtrënguese dhe detyruese: Gjatë luftimeve rreth Trojës e personifikume nepërmjet Helenës së bukur. Perendit intrigojnë kundra 'njëni tjetrit, popuj mbare gihen ndërmjet vedit për një grue të pa besë. «Lufta e mijvet dhe e bretkocavet — Batrachomyomachia» është një parodi e hijshme, që i vën në tallje kreshnikët e mëdha t'epeve me heksametra të vet të kumbueshëm dhe njkohësisht tregon shëndoshësin e mendësis greke, e cila s'kishte vetëm fuqi për Pathos, porse edhe për ironi vehtjake. (Pathos pa ironi ose ironi pa Pathos bëhen me kohë të padurueshme). Një popull, që ngarendë përherë në kothur, në qoftë se bien, do të rrëzohet më keqas se sa ay, i cili e mbathtë kothurnin vetëm ndër ditë festash si gjatë dhe zakonisht endet në sandale ose kombë zbatet. Merri nuk mund t'i ngjitet Olympit me kothurn.

(Vazhdon)

Izet BEBEZIOI

Shënim: Në fund të shqiptimit do të vazhdojë një filloret tialësh dhe njohësh mythologjike, që mund të jenë të pakuptueshme dhe të pa-ploftuna për botën lexuese shqiptare në tashmë. — I. B.

Ngjyra të erëta

arëstrë... Dhe jashtë zuriha gjëmon.
Shkretësi...
Pa qenë në odo,
shkretësi për një nur,
edhehem... lumur...

M. XHAZHI

GOETHE

MBRETI I XHINDVE

Natën mes pyllit kush kalin nget.
Kaq vonë? Asht baba me fmin e vet.
E ka rrokë djalin nër krahë, nër duer.
Eshtërnqon fort, e ngrohë n'krahnuer.

Pse mshëhë fëtyrën, o bir, plot droje?
Mbretin e Xhindve, o babë, shikoje!
Mbretin e Xhindve me xhybe e kezë!
O bir, tu t'duket... asht mieqlla e zezë!

«O djal i dashun, eja me mue,
Bashkë lojna t'bukrakem' me lodrue!
Lule plot ngjyra kan çilë mes barit!
Ka nana e eme shumë petka arit!»

O babë, o babë, a nuk ndigjon
Çka Mbreti i Xhindve ambël m'premtën?
Largoje frigën, rri urtë e mirë!
Asht era e gjetheve t' thamun, o bir!

«O djal i hieshëm, pse rrin habitun?
Vajzat e mija qyshkur t'kan pritun!
Nër valle nate shif si këndojnë,
Lozin e geshin e ty t'dishrojnë!»

O babë, o babë, a s' shëf tej nër hije.
Vajzat e Mbretit n' t' errtat kopshtije?
O bir, o bir, fort mirë i dalloj...
Shelqet e mocme t' gjajnë asisoj!

«Shtati yt i bukur krejt m'ka mahnitun!
Të due! N'mos daç ti, kam me t'grabitun!»
O babë, o babë, qe Mbreti! Ndihmë!
M'ka rrokun ashpër! o sa ndijdhimë!

Rëngethet baba, shpejt kaloron,
Djalën e vuestun n'krahë e shtërngon.
Arrin të shpija lodhun e mekun...
Nër kraht' e tij djali kish vdekun.

HOELDERLIN

KANGA E FATIT

Ju eoni nalt në dritë
Mbi troje t'buta. Geni të lumtun!
Flade hyjnish t'shkëlqyeshme
Ju prekin letë,
Si gishta muzikanteje
Telat e shelltë.

Të lirë prej fatit, si foshnje
Në gjumë, marrin frymë qiellorët,
Ruejtun i dli­rë
N' burbuqe t' përvujtuna
I amshuem për ta
Shpirti lulzon,
E syt e lumtun
hofin n' kjar­sin
E qetë t' amshueme.

Por na nuk patëm
Askund pushim mbi dhë.
Lkunden e bijen
Njerzit e vuestun
Verbiaz nga njena
Te ora tjetër
Si uji prej shkrepash
Nër shkrepia përplasun
Poshtë në t' pasiqartën qatë m'ites.

HEINE

LORELEY

Nuk diç pse sonte zemra
Kaq fort asht e trishtueme,
Nuk m'hiqet dot nga mendja
Njiprrallë kohnash t' harrueme

Bjen nata e i freshtë asht ajri,
I qetë Reni kullon,
E kuqe asht maja e malit
Prej diellit qi prendon.

Nji vajzë perri e bukur
Rrin mbi nji vend të lartë,
Stolitë arit i ndrisin,
Po krehë flokun e artë.

Me krahën arit krehet
E kndon një melodi,
Dridhet kanga nër zehet
E rrmijeshme plot magji.

N' lundrën e letë lundrari,
Nga malli fortë rrëmbehet,
Nuk shëpshkrohet përpara,
Nga sulmet e nallës e dehet.

Der' sa vajat përpijnë
Lundrën e t' zon' e saj.
Dhe kështu ban me magjin
E kënaqës Lorelei.

NIETZSCHE

ECCE HOMO

Pa e di! kal buro!
Si jarr i parafshëm
Digjem gjithmonë.
Dritë bahet çka kapi
Thëngjill çka lshoj.
Janë hakë sigurisht!

LENAU

TRE CIGANËT

Nji herë un ndesha nër livadhe
tuf ndëfun tre ciganë,
nërsa shkante karroca e lodhun
nëpër djerrin me ranë.

Dhe i treti flente qetë, lahuta
varun m' nji gem i rrinte,
Lojshin mbi tela llladete e buta
Nji andërr n' zemër i vinte.

N' vjolinë ja thonte njent prej tyne
nji kange me gjith shpirtë—
për qefin e vet—dielli ja ngjente
n' premdim kuq floktë e irtë.

Të tre n' zhelet e tyne kishin
bira e arna me bojna,
Të tre por me hallat e jetës
talleshin me lojna.

Rrinte i dyti me pipin n' gojë
tuf kayrë tymin e zi,
i knaqun, thue se s' kish nevoje
mbi dhe për tjetër lumni.

Tri herë kam zanë, kur na shkapetë
jeta qi keq tërhuzet,
si, tuj qitë tym, tuf kndue, tuf fjetë,
tri herë jeta përbuzet.

E m' mbetën syt, kur andej tka,
shum kohë të ata ciganë,
me floktë e zez si korbi, me luyra
t' errta, me balle zeshkanë.

RILKE

DITË VJESHTË

O Zot, asht koha. Shum e nxehtë qe vera.
Mbi meridiane hijen tande shtrroje,
e len t' valoje përmby fushat era.

Urdhno të jenë të plota t' mbramet fryte,
tatu atyne edhe nja dy ditë të buta,
ban qi të pihen sa ma parë e shtrydhe
n' venën e randë ma t' mbramen amëdli.

Kush nuk ka strehë tash, kurrmë s' e ka ngrehë.
Kush tash asht vetun, gjatë ashtu ka mbetun.
Do rrij pa fjetun, do lexojë e letra
t' gjata do shkruet, do endet kndej e andej
pa gjetun paqe rrugash
kur shkon tuf tretun gjethë era pertej.

Përkth. Ars.

BIBLIOGRAFI

DRAMATIKA E RË GERMANE

H. SUDERMANN: Nderi

Në kryengritjen letrare që ndodhi gjatë njiçzetvjetëshit të mbramë të shekullit të kaluam në Gjermani e që pat, si me themë, programin e vet në «Neue Gleise» të A. Holz-it e J. Schlaf-it, dy janë figurat që dallojnë mbi të tjerat e që kesaj lëvizjeje të natyralizmit i vunë themelet: Gerhart Hauptmann e Hermann Sudermann.

Me 20 Tetuer 1889 u-shfaqte në Lessingtheater të Berlinit drama «Paralindjes së diellit» e G. Hauptmann-it. Ishte sheji i parë i luftës së lëvizjes së natyralizmit që lpyte këthimin në të natyreshmën e fotografimin realistik e të përpiktë të jetës. Një muaj ma vonë, me 27 Nanduer 1889 po në Lessingtheater të Berlinit pat vend çfaqja e njëj drame tjetër shoqërore, vepër e njëj shkrimtari të ri të natyralizmit gjerman, Nderi («Die Ehre») i Hermann Sudermann-it.

Këjo dramë shoqërore e Sudermann-it i përket asaj lëtratyreje për qëllim që synon mos me e lanë ma vepren letrare të ndryshme në vendlindje por në klasë të kufizuar, por me harritje, nëpërmasë të vepërës së kësaj, një qëllim të caktuar, utilitar edukativ të turmes.

Me një fuqi të bindëshme, kamandur të vërtetë, me observim të thellë e me efekt theatraur të ngjashëm, me një gjuhë popullore të pajonja, të shë nga veshjet e stoli retorike, Sudermann-i paraqet një përsosje të jetë reale, një shprehje të kënaqësi, pikëzuar në një art të vetin dramatik.

Përkshkrimet janë t' imta, bisedët e denduna ku ndryhet Aksioni e pikëzohen karakteret. Nderi paraqet një botë kontrastesh që ndeshen e nga të cilat merr shkas drama.

Robert Heineke, bir i një familjeje së vorfen punëtorësh, asht marrë nga Zotmija Müling e shti në një kolegje për tu edukuar e shkolluar. Fil mbra-pa, djali asht çue në një skaj të Hindis ku ka punuar me shpirt për nandë vjet të tana për përparimin e Shtëpisë tregtare të zotnive të vet. Në vetmin e trishtueshme të mërgimit, i a ka ngrohtë zemren e i shpallanë durim efekti që ka ndryshuar nën për të vetët e për Leonorën, vajzën e bukur e t'urte të Zotmijës, mbas nandë vjetësh, këthen. Drana nisë qysh ditën e parë të jetës të tij n' atdhe. Tue qëndruem në shtëpi kohë që të gjatë larg zjarrit të jetës thotë plakui Heineke, ay nuk e shpall realishtin vepër nëpër mes të dështive të jetës. Të larguam u a ndron pamjes gjatëvet. Tash që gjindet në gji të familjes, ay habitet n' ata të parë për ato shprehje me shprehje që shprehin ngushëllim e shpall Heineke kundër plakut, në shprehim të të cilëve plekurit gjatëvet. Roberti ka mirënjohje për Leonorën Müling. Ndërkaq, në ndryshim të largët n' e parë, si mosim, xh' vend në trunin e tij, kur lletet për marrëjen e vogël, Almën, vajzën e qe ay don aqë fort, e për të cilën ndronnjë të ardhme të lumtë. Disa orëndi të reja nëpër shtëpi, mungesa e vajzës, miqësia e saj e ngush-

Hermann Sudermann, shkrimtar dramatik e romancier gjerman, ka lindë në Matzken (Prusi Lindore), më 30 Shtatuer 1857 e vdeket në Berlin më 21 Nanduer 1928.

Recensime

LIBRA

* Prof. SELMAN RIZA: «Tri monografi albanologjike; Abeceta, Drejtëshkrimi, Çështja gjuhësore», Biblioteka shqiptare, Mesagerië shqiptare, Tiranë, 1941.

Gja për tu vë re: në shumicë dërmuese veprat e recensimeve këtu shlyjnë gjatë kryne muqevetë. Edhe përshkrimet e dorës në prozë narrative. Këtu përshkrimet e dorës në dritë nuk i janë shmange kësaj rruge si me dashë na me dhënë me kup-tue se shkriatet e punësorët janë të pendës u rrinë larg studimevet u rrahës se problemet që lypin durim, qëndrës, inteligjencë e kulturë të gjatë. Poesi — Poesi, po! Nder në gjithkush din një cike gramë ndihet i ofte me ba vorge ose me thurë novela e modje mun romane.

Por Profesor i ri, Selman Riza, na jep ma në fund, një vepër serioze, një studim që është fryt i një punë të gjatë e i një refleksioni peristent. Libri ka 240 faqe dhe përmban tri monografi: Abeceta, Drejtëshkrimi, Çështja gjuhësore. Parathënia e përshkrimet me të cilën çelot vepra vizon me viza të trasha idëna që e ka frymëzuar studimin në përshkrim e monografi-ve, me trajtues për gjendjet ndërditë, lektore të kryedialektit venoz në gegnisht letrare e cila të jetë përfundimi i bashkëpunimit të ndërdialektet të ndryshme gëge, tue ndjekë ndonjë, për sa të jetë e mundur, tue nisimist fose, ku është e mundun ky, të korrespondencës relati-ve me toksishten letrare.

Në monografin mbi Abecetën, mbosi A. ban ekspozitë në përshkrimet të sistemet të ndryshme të shkriatit, ndonjë me studije gjatështit abecetë e gjuhës së tue, ba edhe kritikën e alfabetetvet të ndryshme e tue ushqiptue, me në fund, për Alfabetin e Manastirit që «meriton me mbete alfabeti i shqipes».

Monografia e dytë ka për subjekt drejtëshkrimin, studije këtë në vetveti në të gjitha paraqitjet e veta e edhe në mënyrë të veçantë në shqiptar.

Në monografin e tretë Profesor i ynë këthen rishitjet në dashjen e gjuhës letrare që qëqë bujë pat ba në kohën e vet pa mbiri n asnjë rezultat pozitiv. Këtu

përshërit pikembrija që synon A. e që është pangjegnishtja letrare, tue e ilustruem qëllimin me kriteret e procedimit. Mbosi flet për dualizmen dialektore e shqiptarët kunder gjuhës letrare të vetme të Shqipërisë, e si i bon kritikën «ashtuqevetues gjuhës të meime e «gegetoshtë elektishtë resulliane». A. ndolet me lolë edhe një herë konkluzist mbi Letrarishtin e gegnisht të parqitue formulim perfundimtar të theses së vet kesodore.

«Pangjegnishtja do të përbehet prej tetrafrashmë njikohësit gëge e letraro-toshtë dhe prej shqiptarizimës së lashtë edhe të gjalla me ndonjanen prej nden-gjegnishtetve».

* HAMIT KOKALARI: Membre correspondant de l'Institut albanais des sciences et des beaux-arts: «Kosovo-beceau du peuple albanais et foyer de sa renaissance nationale», Tirana, 1943.

Këjo vepër e sotme është edicioni frëngjisht i Kosova, Diepi i Shqiptarizimës, që H. Kokalari botonte para gjasthë muësht në Bibliotekën Shqiptare të Messagerietvet. Edicioni i sotshëm frëngjisht i shqiptun në stypshkrojen e shtetit paraqitet ma i zgjanuem e me shënime ma të denduna bibliografike. Për tu shënime ndomja në nëntitue e pjesëvet të ndryshme. Edhe ndër anekset ka zonë shtetë. Teksti kryesur i gjatit një libër i dytë që e kishte n. edicion shqip gjithashtu interesant e i dokumentum si libri i parë e që ka për titull: Uskub — Centre principal de l'Albanie Nord-Orientale — Mbi këtë kohëna ka që të rëndësishme përshkrohen Konsiderate etnografike, historike, ekonomike, geografike e administrative. Në mënyrë të posaçme interesante anekset me statistika e tyne të dokumentueme. Vëc hartovet i edicion shqip, në librin e dytë shihen edhe dy harta të reja të krahinës së Shkupit.

Randësia e kësaj punë të H. Kokalari është pa dyshim shumë e madhe e për tu cësue. Në na mungojnë gjithësit vepra të këtij lloji. Ndërsa jemi shi na që kemi nevojë ma fort se kërkuks tjetër. Na vjen keq vetëm që ky edicion frë-

gjisht, në vend me stolise bibliotekën e cdo shqiptari të shkolluem, nuk është në shite.

* BARDHYL POGONI: «Drithma dashire», Tiranë, Typ. Gurakuqi, 1944.

Janë drithma dashire të njëj kange rinore, të njëj rrezje dielli që lële paqë e lumuri. Poeti i ri nuk ka lokmi të mëdha e të parrishimë. Aty don pak gar, me i a ndritë muqitit e trishtimit të ditëvet të tija, e don dashunin vetmitare të grues: «A vjen të rrojme larg në paqë?»

Trishtimi që zatele zemren e vjershtarit të ri është një trishtim i njëj tonaliteti minor, trishtim që revelon perudhën e zakonshme të krizës shpirtore në moshën e re. — Ky trishtim «dolce amaro» shpillet si note predominante gjatë të të gjitha poetit e Drithma Dashire. Dallohen atyketu gjurmë të simbolistave frëngj dhe gjurmë të poezis d'Annunziane:

«Në gji kam një zjarr,
që nuk ndes,
por që ngadalë ndizet
e ngadalë vdes»

«Che foco è questo ch'arde e non consuma...»
(Parlino) — d'Annunzio

Vargjet e Bardhyli Pogoni mallëngjënie shi për theksishten e tyne e për singulitetin që ndryjnë. Hapi i parë i këtij poeti të ri është hap i mirë. Pa dyshim se B. Pogoni ka me nxanë një vend të ndamë në shë, në të ardhmen, në radhën e poetve tanë të ri.

* M. GREBLESHTI: «Gremine e Dashtunisë», roman — Ismail Mal' Osmani, Botonjës, Tiranë, 1944;

Një dashuni të rijshtë në miturë e perfundun në tragjedi, bën dashunin ynë Shqipëria e dashun dashun, në shkollën e re ka për Mintë, me vije studimet, një vjezë të vjetër. Si të gjithë të rijshtë të mitun, ka qat duen me realizue ndren në pime. Përrallim. Pse janë me dashun ndritshë. Kështilla e tyne e dashun. Ky i dashun me u-vetvur, por e vrasin shi me pime për të marrë një gjak të vjetër. Vite, loj me e cijnë jashtë për shërmë. Lupa e dja-

lit, ndërkaq, ka vdekë. Një shok i tjetër për vëdin gjatë dramës. Një të cmendun, një vdekje, një vrasje, një vetvrasje, janë epilogu i këtij romani të parë të M. Grebleshti.

Romani ka anen e vet pozitive e negative. Pozitive, pse orvatet me v në pah paragjykimet e marra letrare të shoknis sone, për të cillat ndalohej kryeqit që një shqiptar të martohej me një shqiptare. Vëc kësaj, në roman luftohet zakoni i fëlesës së vajzavevet kunder dashnës së tyne, zakoni i gjok-marties etj. Këjo, anë pozitive. Por romani ka edhe anen tjetër, atë negative. Tue qenë M. Grebleshti i ri, na duem me i rreshtue të metat e kësaj punë të tij të sotshme, pikërisht që të ketë parasysh në një punë të re.

Per shko i përket shtjellimit, ky s paraqet nonjë interes të veçantë tue mbete bota që paraqitet e përmbledhun në ftoqet e ditëve të njëj lyeçisti. Diksha ma i pasun, ma i gjanë se ay i koleqevet të tij të tjerë, — por gjithmonë ditari i njëj lyeçisti. Mandej, shtjellimi në formë ditari i njëj romani është ma i përshatshëm për romanet tanishit psichologjike. Kurse Gremine e Dashtunisë është romani me qenë edhe një pikture të romane e zakonave. Pastaj, këjo formë dashun ndritshë romane uba epidemikë ndritshë; ditari Pse?!, ditari, Sikur! — të tjerë, ditari Gremine e Dashtunisë.

Në lidhë me personazhet këto janë të zbehtë. Në pa nonjë interes të veçantë. Janë të zbehtë në mënyrë të metështetë. Të tjerë të tjerë, me u be-heri romani. E megjithatë e amantist rritje janë njani ditari pa u bërë humbura dashis tyre. E shën Pëllin, Memlin, por pse? — Grebleshti i ri na e etjeto.

Vetëm në Andros e në Nezit, (shumë flet me në rolin e tjetër), A. do të kishte mund të me një be-herje të dashun e përshatshëm të kurse e jen, rrasa me u bërë. E këto që e kemi filan tu personazhet, shqiptari ynë i ri duhet të kuptojë me u-shkëputë nga influencat e leximit e të përparshme. Fj. vj. Margotit e shumë arsyen e ka nevojë për ta rritur për një kujtim të kalës, a nuk i shpët mifti heroines së Lules së Kujtimit, o në këtë gjendje? E sekretari i Z. Vangjo a nuk është një fac-simile i Z. Niko, të njëj romani të Fagion P. Postolli?

Mendimet e Gremine janë të vofura, të pakordinueme. Citatjeton nga shkri-tarë e filozofë të ndryshëm e dëftojnë

një njohtje të tyre syërfaqësore. Konklluzionet mendore të heronjve romani, janë nismend mendime e ide lyceisti. Të folë për karrizet e ingjinerit që i prosperitet, Memli i gjejë profesionit të vet:

«... Me përçatit e përplisur rrugë e asfaltine. Dhe pse? Nuk e dini? Ju a them unë, që njerëzit t'i qviten vorrit ma parë se ti vije koha...» Se tute u-ba rrugë i asfaltueme i vritim vorrit ma fort, vec tute lexue *Gremënia* merret veshi.

Sili e gjuha janë stil e gjuhë gazetarije me improprietetet e veta, me kakofonit e veta, me të ngutnit që i kakofonizojnë të shkruemit e fletorevet.

Para se gjithash, libri vërshohet nga fjalë të hueja të pavend e të panevojë. O M. Gëbrellshi nuk njih shqipen (sila herë s'ka pse shkruen roman), o harron se asht tue shkruet roman e përdorë fjalorin e faqeve të jashtme të fletoreve. Deri so asht puna me shkruet nonjë studim, përdorimi i barbarizimevet edhe mund të lejohet deri në një farë mase, por në baleristikë e mbyhtë efektin e trajton artificialitet në rrjedhim të përshkrimit. Po citoj vetëm nonjë rresht, që e gjejë rastësish në libër

«Po të diskutojmë ceshitjen ma me prudençë, na rezulton...» — fq. 32. «Unë refuzova me pretekst se kisha punë... ajo nuk instoi!» — fq. 33. «Mendohet fare innocent përta i përket aventurave» — fq. 43 — «... se kishim relacione. Unë refuzova, por konstatova...» — fq. 50 — «mi eçituen nervat dhe gati m' anormalizua» — fq. 152.

Sikur të vijoshim se citemi, c'thëso do të ishte dashitë me riprodhues këtë çdo faqe.

Vec barbarizimeve, libri mbushet me improprietete gjuhësore e me tema të përdorura pa farë vëçantije. Fj. vj. thohet «një rrymë mallëngimi m i gjiçit detyrë» — fq. 7. «E në faqe 11!» e çto kujtime të cillat ishin gdhënë me një dritim të sotitshëm (!) — fq. 10. ndërkohë, thote, (Mandë) me kërkoi ndiesh për ti udhëzue (!) gjumit.

Bisedat, për arsye përkrahsh të barbarizimeve e zbicionistëve të improprieteteve, bahen të përdhuna e të panatyrshme. M. Gëbrellshi ende nuk ia arrin me shkruet thjeshtësisht.

Gremënia e Dashutis asht puna enjëje të rre e shkrueme, për ma tepër, para dy vitesh. Sikur praktikisht donë me thanë po rrym, pa përgoditje shpirtuore të spro-

vueme, pa vegim ma të kuptueshem të botes, të njerezvet e të gjanvet. Asht pra një provë, një të shkrutim, për të lirit përvojën e të shkruemit romane. Tute qenë stervite M. Gëbrellshi asht ngutë me na e blate. Vetëm shka se, nga ky botim ka një të mirë: romani bisedohet, kritikohet e A. përgoditë e trajtohet tue shmanjë në të ardhmen gabimet e kësaj punë se parë. Në një punë të tjetër të rë, M. Gëbrellshi do të mënjanojë pa tjetër kërkese e efektit nëpër tragjedin e teprueme mbrenda dromës, ma pak të vdeken e ma pak të vromë!

Në e përzgjedhje, ndërkohë, shkriktarim e i për guximin e njëkoheshisht e urojme për t'arshmen.

MITRUSH KUTELI: «Shenime Letrare», Botim i autori, Tiranë, 1944.

Gjenden të mbledhuna në këtë libër 178 faqesh pjesa ma e madhe e artikujvet kritikë të Mitrush Kuteleit të botuem herë pas herë këto vjetët e fundit ndër libra, revista e fletore të ndryme. Shenime letrare hapen me veshtrimin kritik rreth poezis nolane, të botuem në përmbledhjen e poezive t'Inozitit titullue: «Mall e brengë». Mbas njëj syzimi kritik të syërfaqshem mbi poezit e mbreme të Lasgushit, vjen Poeti Mihal Eminescu, një studim mbi jetën, mbi vepër e mbi vendin që nxien figura e këtij kolosi rumun në letërsin rumune si edhe ndikimet e frymës së tij në poezin shqiptare. Studiimi në tjalë që botue si parathanie në vllimin e poezive të shqiptarëve të Mihal Eminescu-t bamë nga M. Kuteleit. Kostancë, 1939. Fill mbapa nxien vend një autokritikë mbi shqiptarim e M. Eminescu-t. Tri pjesët që ndjekin këtu — Taras Shevchenko, poezit i Ukrainës; Vargje mbi gurë varesh; Në Prizren midis të vdekturve e të gjallvet — ma fort se faqe kritike letrare janë faqe lyrike ku shudimi përziehet e thuret bukur me kujtime personale — A. Pa tjetër, kur M. K. Kallxon, narrativa e tij asht kangë, asht muzikë. Në këto tri pjesët që shënueme sipër shpirti i shkriktarit turbullohet nga një ndiesh e vagëlluarë malli

për vend të largët, mall të mërguemi që pushton e mallëngjen.

Libri mbyllet me vija të vitit letrar 1943, ku konsideraonjet letrare përziehen ka' herë me konsideraone ekonomike e politike. Dallohet aty-këtu che një notë ironije se holle.

Vllimi asht i shypun imtë, por pastër në Shitpshkroen e Shetit mbi letër jo aqë të mirë dhe kushton fr. shq. 8.

Përkëthime

PAUL DE KRUIF: «Njerz kunders vdekjes, përkëthim i T. R. A., Shkodër, 1944.

Neper mes të punës së T. R. A., kemi, ma në fund, edhe shqip vepër në za të P. de Kruifit. Me gjithë se vepër të këtij lloji janë shumë ma të nevojshme për në se sa përkëthime romanesh të shkullit të tetëmbdhtë o versonje shqip librash të verdhë, këjo shp' letërsije shkencore, se pakut deri tash, nuk ka tërëkjetë vrejiten e përkëthësive tane.

Njerzë kundër vdekjes asht një poemë që ka per personazhe fytyra gadi të panjohuna të shkencës së Mjeksis, të cilët patën ideal shpëtimin e njerezimit. Jo heroj të shqatërrimit, por heroj ringjalljeje, heroj shpëtimil. Asgjamangut, cmat e tynë gadi harrohen në zhurmën shurdhuese të përpjekjeve të botes. Por vepër e tynë asht e pakrahassueshme; ose e krahas sueshme vetëm me bukurin e me fuqin e krijimit. Vepër e tynë asht rikë.

Në këtë përkëthim të T. R. A. se s'përfshin krejt origjinalin plotësisht figurat e Semmelweis-it, por të na nash: — Bantingut, zbërçatit i insulinës; Minotit, luftuesit me të përbehetit të vdekjes; Finsenit, ashtor i shëruemshëm dritë; Robertit e Strandin.

Përkëthimi i T. R. A. len në shëruemshë nga pikë eja e përditës natyrës së gjumit. Në Shqipëri vllimi mban erë gjuhëse të fort Shënoime nonjë fjalë.

«Semmelweis-it» se ishtë një tip original.

«Nedjen tu kryet e këtyne latzeve tu e dhanë mushkëni, gjithmonë ma tepër mushkëni, deri sa nuk panë tue u këthye jeta ndër ata...»

(fq. 103)

Por këta si a ulë vlefën përkëthimit. Na urojme që T. R. A. ta vijojë vërsionin shqip të vepërve ma të njohura të letërsis mjekësore. Në kapak të librit, përkëthyesi iajmëron se asht tue punue në «Gjahtarit mikrobesh» prap nga Paul de Kruiif.

Për tash, na u porosisim nxehtësisht lexuesave Njerzë kundër vdekjes.

Libri nuk asht shypë aqë pastër. Ka 174 faqe dhe kushton fr. shq. 7.

I-L

Të ndryshme

Nji zhdokje misterioze. — Para do kohesh Bashkia e Jonë, mbasi goditi ndërtesën e përshitshme të atit instatue Bajazt popullore pruni nga oshë, rreglat e orendit e nevojshme për qellim. Por këto vegla e orendi i pomshe, pora arrijtën këtu, u shduknë të një mënyrë misterioze. Myshteritë për publikun, pse na nuk berrim që të jetë misterioze këjo zhdokje që për Perlmintonen t'onë e për përdorimin e so.

Tute që se këto orendi, të pagueme nga shërrit, për pagë të popullit, janë paratë publike, të tërheqjen vrejiten autoritetet lokale që të dhinojnë se pa parë një tërë rregullat e skuten ku kanë votue me u mase.

Ara në erë tjalles. — Jo filad por e shërbet ndas, nëpër Shkodër. Sido me dygim, tute të të foto Jakovë, aty ku çetë objektivit të theues krejt tjalles, fillet këto shokë vazhdimisht tjalles. Jo vetëm mamafoni por edhe radioja me zodi asnin e madh, propagon a ma mirë shërbet qetëtin e plocës me jonet e me qetë postatizike të kangve të Romës. Çapollit, të Hircens e të tiera verdere tjalles, por natyrisht po Adua, Makole, Giobrabad. Jo vetëm sot në luftë, por edhe nesër në paqë nuk na interesojnë ato kangë. Kemi konget t'ona.

Na të shypit lojmeriojë se populli onkohet. Dhe ka të drejtë. Autoritetet të mendojnë dhe të vepërjnë për ma gjatë.

(fq. 14)

Kryetar i Bashkis një djalec i ri. — Asht Z. Zef Gjetja, inspektor i Bashkive dhe i Komunave që po zavendeson kryesin këtë radhe. Të gjithë e njohim. I a urojmë kryesin definitive dhe presim punë, dhe punë të sakte dhe të dukëshme.

Prap për mjekët. — Disa mjekëve jo vetëm që nuk u shkon ndërmend me ba vepra unanimitare për të vizituar «gratit» të vobektit ose me «gijsmë cmin» në punat e shetit, tue caktue ditë të posacme për këtë shërbim (le të merren shembull Dr. Shiroka në Shkodër, Dr. Koprencka në Tiranë, Dr. Miraku në Elbasan e ndonji tjetër), por për kundrazin bajnë ata vepra jashtë-njerzore tue i marrë të vobekve cime hiperbolike dhe tue u sjelle shpesh dhe brutalisht me ta Cili mund të jetë p. sh. njeni nga këta zotnij materjalista që u kanë të posun shumë shpejt tue i dergue ndoshita ma tepër në botën tjetër se sa me i shëruë fatkeqësit që bëjnë viktima ndër duer të tyre? Kësaj pyetje i përgjigje sigurisht Dr. Papavrami në persone, i famëshmi Doktor për të cillin ka shkruë shpesh shtypi i ynë. Kur ndokush i vobekët e thirr për vizitë këtë doktor ay shpeshet në këtë menyre: «A ka dy napolona? Natyrisht dy napolona leter! Boni gati që të vij ma vonë, përndryshe jam i nxanun!» Kështu pikërisht i u përgjigje edhe një sekretarit të gjyqit të këtushem, kur ay e thirr për viloun që i lëngonte keqas në shtat.

Mbi skedat e statistikës dhe mjekët indiferentë. — Ndoshita jo të gjithë mjekët janë indiferentë. Por ka atësh që nuk kryejnë detyrën e tyre si duhet. Dhe asht sidomos rasti i mos vizatimit të kufomave për të konstatue sëmundjet që shkaktojnë atë e vdekje. E pra zyra e gjendjes civile ka formulue enkas skeda të posacme për këtë shërbim në mënyrë që me kuptue statistikën e sëmundjeve vdekjepruese, dhe kështu mundisht me i lufitue ata sa ma tepër. Mjekët nuk çojnë koken. E pse?

Topëkamba në Shkodër. — Viloznja e Shkodrës dy të Dielet me data 30 Korrik e 6 Gusht, korri sukses që nuk do të harrohen në historinë e sportit tanë: Teuta e Durrësit dhe Sport Klubi i Tiranës me gjith hart e kulture, u mështen keqas në fushën e Shkodrës. Jo aq keqas për sasi «golash» që Shkodranët futën në rrirot e kundërshtarve miq (Durrësi hanger 3 më 1 dhe Tirana kapërdiu 2 më 0), por në përgjithsi për zhvillim loje. Si për qindresë e inteligjencë, Shkodranët potën epërsi loje maksimale e prandaj dhanë rezultatin e merituem. Lojtarët e Shkodrës, me përjashtimin e ndonji «krahut» opor të «gijsmë krahut», luejtën shumë mirë dhe nderuen si duhet Shodren e shokët e tyre sportista tashma në pension. Shndritën në fushë përvec të tjerave, sidomos Loro Boriçi klasik i njohun, Muc Koxha e Prok Gjeloshi; por në menyrtë të vecantë, gjikant shportallues e njëherit dhe rregullues e ushqyes i mirë, i famshmi «halit» populluer Bimo Fakeja i jonë. Dhe duhet shënuë se Shkodranët nuk dalluen në ashej pse kundërshtarët për injorancën e tyre nuk luejtën mirë, por pse ata ishin më të vërtetë shumë superiorë në vetvdi Me gjithatë, kur flasim kështu si arbitër pa pasion (objektivitetin dhe realitetin e kthj përshkrimi nuk e mohoj as dhe i «muesjtun» i Tiranës ose Durrëssak), nuk kureshejmi të thomi se sidomos ndër lojtarët e Tiranës (sepse Durrësi ka mbarue me të gjitha) ka elementa që sigurisht zbardhin fagen e tyre dhe të shokëve me lojë perfekte që zhvillojnë. I mesmi i qëndrës, dy begjet dhe portieri i Sport Klubit Shkodranë — ky i fundit futet si «zhol» në çdo vend e në çdo ndeshje vec sesi m me mështje Shkodren e vet — janë lojtarë që shokë në Tiranë kanë vec Lushten atletik të hikon dhe Kryeziun okrobat, të zhdukun. Por mos të deshpohet Tirana dhe Durrësi nga këto ndeshje: të masojë si mësonjë shpesh Shkodra një herë e një kohë nga të tjerët.

Përgëzime për «referat». Luka në ndeshjen e Durrësit dhe sidomos Dervishi me ato të Tiranës.

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER (2018)